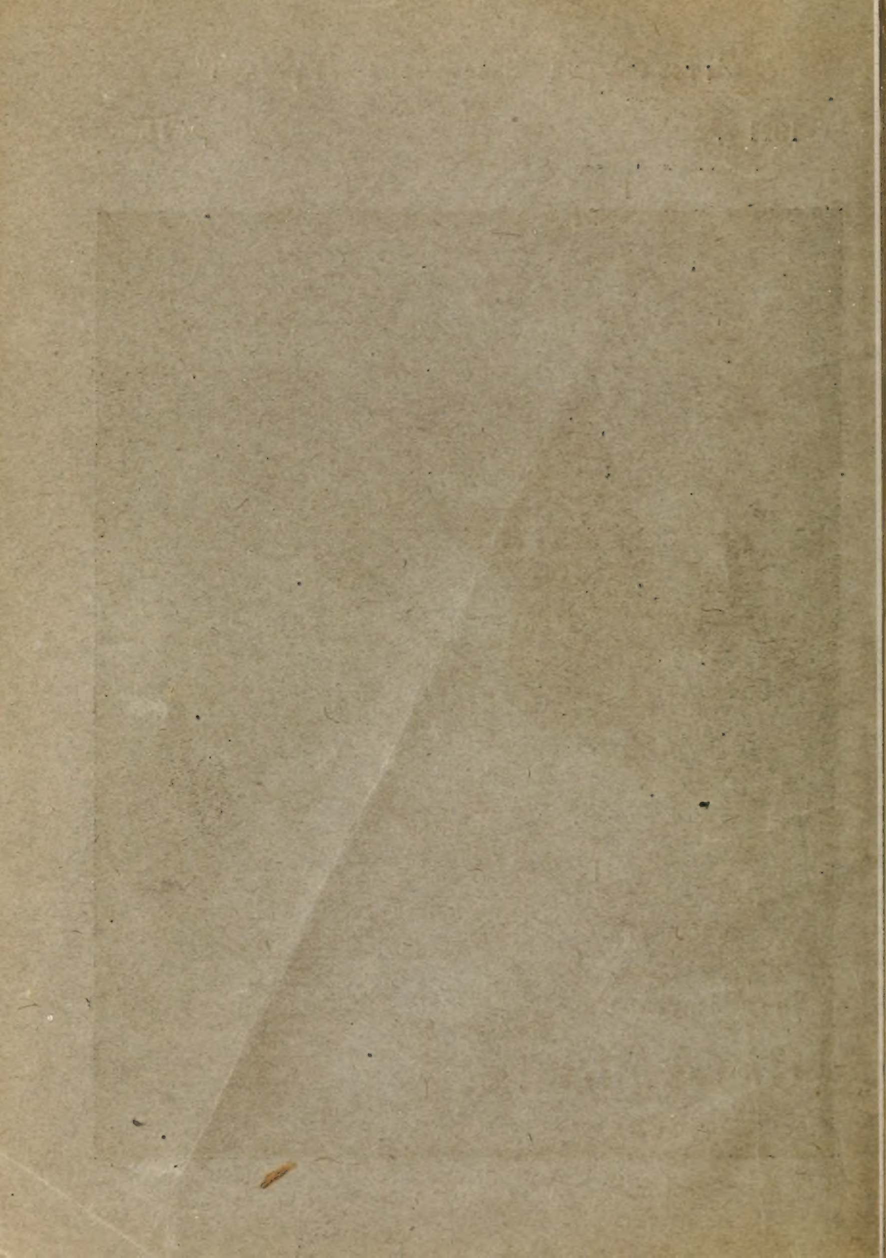
Polishchuk, Klym
Skarby vikiv

Літературна Бібліотека „Русалки“

1 р. Випуск II.

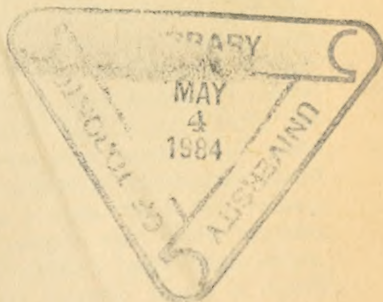

КЛИМ ПОЛІЩУК.

СКАРБИ ВІКІВ

УКРАЇНСЬКІ ЛЕҐЕНДИ.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

ЛЬВІВ—КИЇВ. 1921.
ВИДАВНИЦТВО „РУСАЛКА“.

З друкарні Ставропигійського Інститута
під управою Ю. Сидорака.

„Вічний Жид“.

„Він ходить в світі і тепер
І зветься вічний Аґасвер“...

П. Гай.

Осінній ранок такий чудовий! Сонце тільки-що викотилося з-за обрію, як пишні береги старого Смотрича так і позолотилися. Серед затишних Камянецьких садів гордо підносяться до неба гострі шпилі костьолів, понуро, наче сонні велетні, стоять башти старої турецької кріпости, байдуже позираючи в пустельні поля своїми грізними бійницями. Зарослі зеленим мохом сірі мури, здавалося, марили своїм богатим минулим і згадували лицарські діла славного Дорошенка і веселі бенкети турецького султана Магомета IV-го, що були тут тоді, як в останнє всміхалась нам воля широка і як в останнє пригнітило нас важке ярмо московське... Минули віки з того часу, як „знеміг славний Дорошенко“, а память про його болючі вчинки свято бережуть не тільки одні старі мури, але й сама душа народня згадує його в своїй скорботній думі-пісні, в своїх переказах сумних...

Колись розваляться башти, розсиплються мури, впаде стрункий турецький мінарет з магометанським півмісяцем і католицькою мадонною на горі, що зараз так пишаються над Камянцем, а дума-пісня буде бриніти про волю, сумний пере-

каз про минуле й сучасне безталання, звучатиме надійним майбутнім, якого ніякій ворог не зможе ярмом пригнітити...

Йдучи через „Турецький“ міст, який сполучає старе місто з Турецькою кріпостю, я мимоволі замилувався лагідною красою високих, зарослих густими чагарниками, скелястих берегів Смотрича. Серед низки старених будиночків, що притулилися в злотних садах, висувалися сумні стіни, знищеного тепер великого будинку гарему якогось турецького представника при Дорошенкові. Глянув у низ, а там вода кипить... кипить, аж грає... Біжить між камінням і падає в глибоку прірву, ту саму прірву, в яку самохитно кинувся один січовий стрілець... і згадалося мені, як про це в свій час говорили люди. Казали, що він надто багато пережив військових лихоліть і, нарешті, сам наклав на себе руки, зоставивши записку про те, що „при сучасних умовинах життя, — боротися не варто“... Співчуваюче казали: „Такий переконаний, а так безславно згинув“... — Як легко казати оте „безславно!“ — думав я про себе, — але як важко зрозуміти, що є славне, а що безславне!... Чи не було це найсильнішим протестом щирої стрілецької душі проти того многовластя і „междуусобныя брани“, що така властива нам вік віків?... Ще питання, чи гинув славно колишній козак Дорошенка, йдучи проти Самойловича і допомогаючи своїм „союзникам“ будувати оці гареми, як є питанням і наша сучасна боротьба, оперта на чужих силах. Стрілець той згинув сам собою, бо був таким, як є весь народ український. — О, дайте йому тільки змогу одностайно встати, не розбивайте його єдности і він сам спроможеться на все!...“

Думаючи так, я вийняв з кешені олівця й записника і механічно став замальовувати контури башт Турецької твердині. В той час, як вся

моя увага скупчилася на верху одної башти, яка нагадувала собою татарську шапку, коло мене почувся старечий голос. Я озирнувся назад і побачив дідка, з гладенько виголеною бородою й коротко підстриженими вусами. Маленькі сірі очі пронизливо й цікаво зазирали в мій записник, наче чогось шукали там. Заховуючи своє неприємне враження, я сховав записника в кешеню і спитався:

— Чого вам треба, діду?

Він ніяково заморгав своїми сірими очами і відповів:

— Нічого... Блукаю собі, як і ви...

— Дивно! — сказав я про себе. — Звідки вам відомо це?...

— Видно по вас! — заговорив дідок. — Ви нетутешній?...

— Ні! — відповів я. — Я недавно прийшов сюди.

— Може ви той... звідти?... — кивнув він головою в бік міста, де містилися наші уряди: Директорія і Диктатор.

— А що? — відповів я йому питанням.

— Нічого! Ладу не видно ніякого... — сказав він, зітхаючи.

— Зараз, діду, боротьба йде, а лад потім буде....

— Чи не такий, як був за Дорошенка?

— Чого ви так думаєте? — спитав я, вражений його словами, з яких було видно, що цей дідок дещо знав.

— А так! По всьому видно!...— сказав він замислено. — Така вже доля наша, що мусимо терпіти того Жида...

— Якого Жида? — здивувався я.

— Вічного!... — відповів він. — Того самого, який відштовхнув Христа від свого порога, коли Він ішов з хрестом на Голгофту...

— А звідки ви знаєте це все? — спитав я його.

— Бачите, відповів він, — чув я про це ще від старого ксьондза з вірменського костьола, а зараз уже навіть прості люди говорять...

— Що саме?

— Та все про того Вічного Жида, який начеб-то знаходиться зараз десь у Камянці. Місцеві Жиди бачили його в Судний День на цьому мості, як він стояв і дивився в воду, а дехто з мужиків бачив його під тією баштою, що ви замальовували, — як він сидів і плакав...

— Чи не моглиб ви росказати мені про це докладніще? — запитався я його.

— Чому ні? Тільки тут незручно. Може-б ми пішли до тієї самої башти і присіли-б там трохи?...

* *
*

Міцні й кремезні стіни башти запліснявіли й зацвіли, а навколо неї розрісся густий спорич та чортополох, між яким валялося каміння, що повипадало зі старих мурів, які вже починали валитися. Видно, що ці мури тут повстали далеко раніймше, ніж турецькі башти, а тому й не сила їх була стояти так міцно, як стоять башти.

Знайшли вигідне місце і присіли. Дід пошпортався в кешені, вийняв величезну рогову табакерку, понюхав з неї трохи, якось чудно відкашлявся і зачав оповідати...

„Літ тому сорок минуло, як росказував мені старий ксьондз казку про Аґасвера. Той Аґасвер був звичайним собі слюсарем і жив в Єрусалимі в той час, коли проповідував Христос. Мав він чималу сімю, а через те богато мусів працювати і дуже бідував. Після того, як Христос урочисто вїхав у Єрусалим і між народом стали розходи-

тися чутки про те, що він визволить народ із римської неволі і стане жидівським царем, то Аґасвер подумав, що в нього є гроші і пішов просити богатої милостині. Шукав він Христа скрізь і всюди, але ніяк не міг знайти його, а коли знайшов і росповів йому про свою біду, то він відіслав його до Юди, щоб той дав йому дещо із спільної скарбниці. Юда не тільки що не дав нічого, як казав Христос, а ще вилаяв його добре і прогнав від себе. Запеклося серце в Аґасвера. Мовчки пішов собі до дому і навіть своїм рідним не сказав нічого. Скоро після того, Юда зрадив і продав самого Христа. Жидівські богатії з римською військовою старшиною засудили його на смерть, яко страшного бунтовщика, що повставав проти цісаря. Як вели його на Голгофту роспинати, то заставили самому для себе хреста нести. Ишли якраз тією вулицею, на якій жив Аґасвер і сталося так, що Христос, знесилений великими муками, стомився і прихилився до одвірка Аґасверової хати. Аґасвер стояв собі на порозі і з усмішкою дивився на се, як ведуть на місце кари Того, кому ще не так давно встеляли квітами дорогу. Побачивши, що Христос прихилився до одвірка, Аґасвер штовхнув його ногою і сказав: „Йди скорше туди, куда Тобі призначено!“ Христос встав, підняв свого хреста на плечі і сказав: „Я йду, але тепер і ти з свого порогу мусиш іти і ходитимеш скрізь і всюди по широкому світу, де лиш будуть твої родимці, а по твоїх слідах буде ходити горе й смута, які скрашатимуть твоє життя слізми й кровю та вічними прокльонами. І нігде ти не знайдеш собі спокою, бо кривда заподіяна тобі Юдою, буде єдиним твоїм оправданням в День Суда!“... І тільки Він пішов далі, як Аґасвер пішов і собі слідом за Ним. Як роспинали Христа, то він знаходився серед юрби й прислухався, що говорили про Страдника,

А тоді, коли Христос умер і зробилася страшна тьма, Аґасвер злякано побіг у гори і блукав там цілих 40 літ, аж заким римське військо не зруйнувало й самого Єрусалиму. Тоді він прийшов до Вірменії і був там аж до того часу, заким туди не прийшла християнська віра. Коли-ж християнська віра розповсюдилася по всій Вірменії, Аґасвер пристав до одної купецької каравани, що йшла з Вірменії на Україну, і прибився з нею до Камянця. Тут християнська віра була також у силі, але за те жило чимало його родимців, серед яких йому стало начеб-то трохи лекше. Сподобався йому Камянець і жив би він тут довше, як би не те лихо, яке він приніс із собою. Скоро він з'явився тут, як розпочався великий голод, а потім страшний помірок і ніхто не міг знати, за що така кара, аж заким один чернець не сказав, що в місті знаходиться Вічний Жид, який і є винуватцем усього нещастя і якого можна вигнати тільки проклонами на його голову. Стали проклинати і він мусів піти. Але де він тільки з'являвся, як зараз-же приходило лихоліття, люди зачинали проклинати і він ішов далі. Блукаючи так по світу і не знаходячи собі місця, він пробував вернутися назад до Єрусалиму і декілька раз заходив до Камянця. Найдовше крутився він тут в 16-му віці, починаючи від 1648 р., як роспочалась Хмельниччина, і аж до 1675 р., коли все скінчилося великою руїною. Тоді він був не тільки в одному Камянці, але й ходив по всій Україні. Далі він став зявлятись тут майже кождого віку, не дотягаючи повної сотні літ. Був він у 1768 р., як було велике гайдамацьке повстання; був і в 1831 році, як вибухло польське повстання; ну а тепер, як почалась Революція, він знову зявився... Бачило його багато людей, як він по ночах блукає по місту, або сидить коло цеї башти і гірко плаче... Як собі знаете, а скажу вам просто, що не тільки

скоро ще ладу не буде ніякого, а навпаки, — прийде така година, коли свої своїх не будуть признавати, батько заріже сина, а донька скатує матір. Не на добро з'явився він сюди. О, буде велике горе, як що в свій час не виженуть його!..."

Сонце піднялося над обрієм і в його промінях густо снувалися білі нитки „бабиного літа", яке дивовижною пряжею стелилося по кущах чортополоху й чеплялося за наші капелюхи. Дітусь зловив одну таку павутину на своїм коліні, глянув на сонце і враз підвівся.

— Куди ви? — спитався я його. — Ви-ж, здається, ще не скінчили?

— Ні, я все сказав! — відповів він. — А мені пора вже до костьола. Скоро служба Божа почнеться. Я-ж орґаніста!

— Дивно мені! — промовив я. — Виходить так, що ви Поляк і цікавитесь Україною!...

Він так і спалахнув:

— Вибачайте! Я зовсім не Поляк, а Українець і споконвіку уніят! Мій дід і батько були тут уніятськими священниками до 1875 р., але як прийшли православні і насильно затягли всіх уніятів до себе, то я при католицькому костьолі заховався і живу далі.

— Скільки-ж вам літ? — спитав я.

— В день святого Миколая 65-ть буде. Старий вже я і самотній... Стільки й радости, що той орґан...

— Ви любите музику?

— Я все, що гарне для душі люблю... Люблю пісні, казки всякі.

— Наприклад?

— Як от вам росповів!...

— Так це казка?

— А хто його знає?... Для того, хто вірує в Бога, може бути правдою...

— А скажіть мені, який той Жид собою? — спитав я його.

— Кажуть, що він високий, горбатий, лисий, з довгим закарлюченим носом, з широкою білою бородою, ходить без шапки, в подертому халаті і в постолах на босу ногу...

— Це цікаво...— промовив я, виймаючи з кишені записника.

— Ви хочете це все записати? — запитався він мене.

— Так! — сказав я.

— Ото було-б добре, щоб ви не тільки записали це для себе, але й иншим переказали, що чули! Хто знає, може й справді між нами крутиться той Вічний Жид і не дає нам спокою?!...

— Гаразд, гаразд! — сказав я. — Життя є життям, а казка — казкою... Звичайна річ, що роскажу!...

— Ой, буде ще таке життя, що й правнуки згадуватимуть! — промовив він, кланяючись мені.

Я встав і подякував йому за казку. Він мовчки подивився на мене своїми пронизливими очами і тихо подався в місто, звідки широкими хвилями пливли звуки ранішних недільних дзвонів.

* * *

...Через якийсь час на нас несподівано насунули вороги і ми залишили своє пристановисько. Довгими сірими валками тягнулися в бік малого міста Дунаєвець і ніхто з нас не знав — де станемо й відпочинемо. Гнані не стільки ворогом, скільки власним розбратом, ми дали волю своїй сваволі, наче в ній був ратунок наш...

Виїзджаючи з міста, я побачив над дорогою високого, горбатого, лисого, з білою широкою бородою, в обдертому халаті і в якіхось капцях старого Жида, який дивився на нас і чогось плакав.

— Чого ви плачете? — спитав я з воза.

Він повернувся в мій бік, склав навхрест на грудях кістляві й худі руки і швидко-швидко зашварґотав щось по старожидівському.

В той час до нього підбігла молода жідівка і сказала:

— Годі, годі! Ходім!

— Що з ним? — спитався я жидівки.

— Це він так після погрому... Був колись побожним цадиком в Умані і мав свою сімю... Зараз нікого не має і так собі по світу ходить... — відповіла Жидівка.

— А ви його родичка, чи що? — спитався я її.

— Ні, він чужий, алеж ми Жиди і своїх не цураємся! — сказала вона і, взявши його за руку, потягла в брудний і смердючий провулок.

Я їхав далі і, їдучи, думав про те, яка саме ріжниця між справжнім життям і містичною леґендою? Чи не є цей Жид тим самим Аґасвером, що своїм безмежним горем збільшує наше безталання?...

1921 р. травень.
м. Бережани.

Гад звіринецький.

Сонце давно зайшло і останні його проміні згасли, а над лісом грала та грала червона заграва. Було тихо й тривожно-сумно. Це відчував не тільки я і старий чернець—пасічник, з яким я тільки-що стрінувсь її розговорився, але й навіть сонні дерева, які мовчазною сторожжою стояли навколо пасіки... Хвилинами до нашого слуха долітали глухі звуки далеких гарматних вибухів і за кождим вибухом на темному тлі неба простягалася червона смуга, кидаючи на наші лиця зловіщі відблиски.

— Ой, ворушиться Гад звіринецький, ворушиться!... — шептав поблідлими устами старий чернець. — І як тільки терпить це все наш святий Київ!...

Я мовчки слухав його зітхання і не казав нічого. Як зачарований, дивився на червону заграву над Київом і не міг одвести од неї очей своїх. В моїй уяві стояли золотоверхі собори в руїнах, свята Софія в огні і схвильовані юрби людей в сірих, чотирокутних кашкетиках, які панічно гналися кудись... Не було змоги дивитися, не було сили терпіти і я пішов звідти—куди очі бачать, аби лише знайти десь затишний закуток, щоб хоч зітхнути можна було. Я не романтик і не сентименталист. Були часи, коли сам будував барикади й захоплено ліз на ворожі багнети, але

зараз я стомивсь, нічого не можу, нічого не хочу, тай не має з ким мені йти... Зараз я, цілком самотній, мовчки дивлюся на боротьбу двох ворожих сил, які „об одежі нашій кидають жереба“...

Вибрався з міста в той час, як там саме розпочалися руїнні змагання. Скрадаючись, щоб ніхто не помітив, йшов лісами і над вечір прибився до Звіринецьких печер. Місцевість досить знайома. Років шість тому, перед самою війною, як одним ученим археольогом були тут відкриті печери з кістяками й слідами церкви — сюди як на прощу тяглися звідусіль ріжні люди, яких вабила до себе ця таємниця минулого. Був і я не раз. Оглядав довгі підземні катакомби, зі стін яких здивовано дивилися витрішкуваті черепи невідомих покійників; читав ледве помітні написи коло них і марив сивою давниною княжої доби, коли повстали ці печери. Дехто казав, що ці печери були далеко старіщі від лаврських і що тут була перша церква, яку начеб-то заснував Андрій Первозванний, коли пробував на Київських горах. Вартував і доглядав цих печер старий чернець Герасим, який двадцять з лишнім літ сидів тут на монастирській пасіці. Герасим був справжнім українським черцем: побожний, лагідний, любив старовину і знав багато казок усяких. З ним я нераз говорив про фастівських гайдамаків, про московські построї і про київських розбійників, що переховувалися в лісах та нападали на прочан по дорогах, а тому мене зовсім не зворушував його жалібний стогін і гіркі слова про Звіринецького гада.

— І доки воно буде отаке лихо! — говорив старий чернець сам до себе. — Тож котрий уже раз!...

— Що таке? — спитався я його, не відриваючи своїх очей від червоної заграви.

— Гризуться, товчуться, руйнують... Чужі й свої зійшлися в місті, в клубок сплелися, переплуталися, а все через того гада...

— Якого? — спитав я, переводячи очі на його бліде лице з сивою бородою, яке при світлі заграви нагадувало собою святого на старих полотняних образах в маленьких сільських церковцях

— Та цього-ж самого... звіринецького...

— Звіринецького?!

— Еге ж, звіринецького!... Того самого, який. з незапамятних часів сидить у печерах...

— Дивно! — сказав я. — Чомуж я про це не чув нічого?

— А коли вам було про це чути? — відповів він мені запитанням. — Тож скільки ви раз сюди приїздили, так все написи читали, а то все ні до чого...

— Як то так? — здивувався я.

— А так, що ті написи нічого вам не скажуть... Та й позатирав їх лютий Гад, повзаючи...

— Звідки-ж ви це все знаєте? — спитався я.

— О, я про це давно знав!... Знав ще тоді, як ці печери були засипані землею і ніхто навіть не чув про них...

— Перший раз чую! — промовивив я. — Може б росповіли мені про це докладніще?

— Росказати я можу, — сказав чернець пошепки, — але тут нас може він підслухати... Краще ходімо до хати, а там і скажу я вам про це споконвічне лихо.

Йдучи між кущами до черночої хатини, я відчув у своїм тілі таку страшну знемогу, що радий був би лягти під першим з них і так діждати ранку, щоб при сході сонця податися далі. Чернець Герасим ішов попереду мене і говорив до себе:

„Сидить і наче спить... Обріс мохом, вилиняв... Заворушиться тільки, почне повзати собі

і все криється димом, заливається кровю... Всі мовчать, терплять, а він сидить та зікрає, проклятий"...

* * *

В маленькій чернечій хатині було надзвичайно затишно. Пахнуло сушеним зіллям й свіжим сіном, яким було застелене невеличке ліжко, що стояло зараз-же коло закопченої печі. В кутку стояв маленький столик з величезною, розбухлою як подушка, якоюсь книжкою. Над столом висів образ Божої Матері з печерськими преподобними Антонієм і Теодозієм, а перед ними горіла воскова свічка.

Чернець спершу перехрестився до образа, а потім повернувся до мене і сказав:

— Сідайте та спочивайте!

Підсунув до мене стільця, а сам став шпортатися коло печі.

— Де-що перекусимо, а потім і росповім усе до ладу! — сказав він до мене.

— А що це у вас за книжка така? — спитався я його, показуючи на книжку на столі.

— О, не зачіпайте її! — схопився він. — Там списано псальми, пісні, історії всякі...

— Хто ж її писав?

— Та я все списую собі на память... Як помру, то хтось прочитає...

— А що-ж саме ви записуєте сюди?

— Все, що тільки знаю, або чую... Списав про царя, війну, революцію, гетьмана, директорію, Зеленого, повстанців, а оце думаю про Петлюру дещо написати...

— Що-ж ви думаєте про нього писати?

— А як ви гадаєте? — цікаво озвався він. — Бачите, я й сам ще не знаю... Про Зеленого можна було писати, а от про Петлюру, то якось воно

не теє... Знаєте, якось були тут з села люди і казали: — „Нам не треба такого Петрулі, ми собі свого Петрулю виберемо"...

— Для чого-ж ви списуєте це все? — спитав я його, коли він перестав говорити.

— Я так собі! — відповів він. — Комусь колись знадобиться...

— А як вона загине?

— Не загине! сказав упевнено. — Я її бережу як свого ока в лобі. Це тільки зараз вона так лежить, бо я сьогодня записував... Як вмиратиму, то собі під голову покладу, щоб могли знайти.

Поставив на столі велику миску з присмаженою капустою, поклав окраєць хліба і сказав:

— Призволяйтеся!...

В той час з боку Київа почулося де-кілька незвичайно сильних вибухів. Вікна в маленькій хатині жалібно задзвеніли, а старий чернець перехрестився:

— Спаси і помилуй нас Господи! Ото лють яка розконозилася!...

Вибухи слідували один за одним і хвилинами здавалося, що це все робиться зовсім не в Київі, а десь тут у лісі, зовсім близько, коло самих печер майже.

Зараз же по вечері чернець забрав зі стола книжку і сховав її до себе на груди під легенький підрясничок.

— Так краще! — відповів він мені на моє мовчазне запитання. — Тут хоч спокійно, але в такий час все може статися... Ніхто незнає ні часу, ні години...

В той час в маленьких віконцях стало червоно. Чернець подивився у вікно і промовив:

— Палає там, де Лавра свята... Боже, Боже!..

Повернувся до мене з очима повними сліз. Притис до грудей руки і так занімів. Я дивився на його бліде лице і мені здавалося, що він от-от

впаде на коліна і тяжко заридає, або заломає над головою руки й побіжить від мене в пітьму страшної ночі. Але через хвилину заспокоївся, сів на стілець і промовив:

— Так, значиться, хочете знати про Гада звіринецького?..

— А, так! Роскажіть, як-що ласка ваша! — сказав я.

Він підсунувся ближче до мене і тихим, трохи схвильованим голосом, почав говорити:

„Було тоді, як розпочалися татарські наїзди, а князі ворогували між собою. На Київ раз у раз нападали дикі татарські орди і дуже руйнували його. Князі, наскільки могли боронили його своєю силою, а то часто й до Божої помочі зверталися. Не раз і не два вони приходили до Печерського монастиря помолитися, аби Бог допоміг їм перемогти ворогів лютих. Черці ж з свого боку не тільки молилися, але часто було, що й самі надягали шоломи і йшли разом з княжою дружиною до бою. І так князі любили черців і всяково допомогали їм, хоч вони цього не дуже то потребували собі. Добре було вже те, що князі шанували їх і в годину злу навіть своє добро їм на схованку віддавали. Під час ворожих наїздів, місцем схованки всякого добра були Звіринецькі печери, в яких жили найчестніші мніхи постники та мовчанники великі. Була тут і церква, в якій вони раз на тиждень разом молилися й причащалися, а всі инші дні кождий з них проводив у своїй печері, не визираючи навіть на сонце. В одній, найдальшій і найглухіщій печері, якої ще й досі не відкрили і де жив та молився один великий мовчазник,— переховувалися всякі монастирські і княжі скарби. Про них, крім ігумена та мніхів, більш ніхто не знав і не відав нічого. Лежали вони собі в глибокій таємниці і ніхто на них не зазіхав, бо не було кому. Однак сталася зрада. Знайшовся один мніх,

який спокусився ними і хотів їх викрасти. Коли-ж йому це не вдалося, то він не тільки втік з монастиря, але й навіть з самого Київа вибрався і подався до найбільшого ворога київських князів, якогось північного князя Андрія *). Цей князь саме збірався в похід на Київ і охоче взяв до своєї дружини злочинного мніха, який обіщав показати схованку всіх київських скарбів.

„Йшов цей північний князь на Київ, як який небудь хан татарський. Скрізь і всюди все нищив і руйнував, а як прийшов до Київа, то й на нього напав. Рижобороді північники десять день і десять ночей гайсали по місту, палючи хати, руйнуючи княжі палати, граблючи церкви та монастирі і вбиваючи безневинних киян. Тоді з Печерського, Михайлівського та Софійського монастирів забрали не тільки всі ризи та образи, але й святі книги, так що потім не було з чого навіть служби Божої правити. І ото в той час, як північники руйнували місто, невірний мніх взяв з собою десять найсильніщих дружинників північного князя і пішов з ними до Звіринецьких печер київських скарбів добувати. Святі мніхи, чуючи велику трівогу, зібралися всі разом до церкви і молилися Богу. Один тільки мовчазник великий сидів у своїй печері і молився Богу лише думкою своєю, бо він уже десять літ не показувався на світ і ні з ким не говорив. Йому тричі на тиждень приносили трохи хліба й капусти і за тим він жив собі. Невірний мніх, прийшовши і побачивши, що всі мніхи моляться в церкві, наказав дружинникам повбивати їх, а сам чим дуж побіг у печери великого мовчазника, щоб забрати скарби. Вскочивши

---

*) Очевидно говориться про суздальського князя Андрія Боголюбського, який у 1269 році напав на Київ, тяжко погромив його, пограбувавши і зруйнувавши не тільки княжі палати, але й монастирі. — *Автор*.

в печеру, він зараз-же кинувся на мішок з дорогоцінними камінням, але мніх підійшов до нього і взяв його за руку. Невірний мніх розлютився і крикнув до великого мовчазника: — „Ти, дурню старий, мовчати вмієш, а бачити не вмієш того, що я роблю!.. Сядь собі в куток і сиди там, заким я не справлюся, а потім поговорю трохи і з тобою!“ В той час у печеру долетіли стони вмираючих мніхів, як дружинники вбивали їх і великий мовчазник, вперше за десять літ свого мовчання, відкрив уста і промовив: „Гріх твій великий і Бог тобі суддя праведний! До самої смерти мав я мовчати, але зараз заговорив для того, щоб прокляти тебе!“

„І обірвалася мова великого мовчазника, бо невірний мніх вдарив його по голові своїм важким мечем і той упав трупом. Але в той-же час звідкись залунав громовий голос: — „Будь гадом, подібним до роду свого і живи тут з роду в рід на страх і покаяння невірних!“ Жахнувся цього голосу невірний мніх, бо зрозумів, що це сам Бог проклинає його і враз відчув у собі якусь незвиклу лють і хотів ще раз ударити мечем великого мовчазника, який замовк уже на віки. Хотів ударити і підніс навіть руку, але коли глянув, а в нього вже не рука, а велика чорна гадюча лапа. Глянув на другу руку, — також лапа. Зрозумів, що робиться гадом і не хочучи бути ним, він думав заподіяти собі смерть тим, що з усієї сили вдарився головою об стіну печери і так стратив память. Від того земля страшно затряслася й печери завалилися. Коли-ж невірний мніх прокинувся, то при зеленім світлі своїх гадючих очей побачив, що зробився справжнім гадом. Хотів вилізти з печери, але вихід з неї був завалений. З розпачу страшного хотів крикнути, але тільки засичав. Тоді він став думати й гадати, як би на світ Божий вибратися і став робити собі прохід до инших

печер, бо в тій печері він ніяк не міг сидіти через те, що мощі великого мовчазника своїм нетлінним видом завжди пригадували йому той час, як він Гадом став... Лазив він так з печери в печеру, гриз від голоду кости убитих його спільниками чесних мніхів і замість того, щоб вибратись на світ, прилазив назад у ту саму печеру... Стомившись так каратися, він зробив собі кубло в золоті і зачав збірати в собі всю гадючу лють, надіючись колись вийти на світ і показати свою силу всьому Києву святому..

Тут старий чернець підсунувся до мене ще ближче і на хвилину затих. Гармат не було чутно, заграва київської пожежі трохи згасла і в лісі запанувала мертва тиша.

— Він напевно прислухається... — шепнув він мені на вухо.

Наче хто кістяками провів по моїй спині, але я спокійно сказав йому:

— А де вже там!.. — кажіть, що далі?...

Чернець перехрестився і, майже пошепки став казати:

„Ну й дочекався... Знайшлися якісь мудрі люди, що відкопали ці печери й дали змогу тому Гадові на світ вилізти. Як тільки він вискочив на світ, то зараз-же побіг на північ шукати свого північного князя, але так, як його вже давним давно не має, то він спокусив царя і той почав своїх людей катувати, а з чужими воювати. Однаково Києву це не дуже шкодило, тоді він знищив царя і став паморочити людей, щоб ті самі себе нищили... І, от, бачите самі що робиться!“ — закінчив чернець своє оповідання.

— Революція... — сказав я.

— Добра революція, — промовив він, — як самі вже не знають, що роблять і чого хочуть!... Ні, це вже запаморочення розуму, яке зробив оцей Гад...

— Звідки-ж ви знаєте, що це він? — спитався я.

— Знаю, та й годі! — відповів чернець. — Колись, як ще не були відкопані ці печери, мені казав про це один праведний мніх з Видубицького монастиря *). А то якось, вже під час революції, я його сам бачив...

— Де саме?

— Лежав у печері і світив очами...

— Як же він виглядає?...

— Бридкий собі Гад, та й годі!... Ніч була тоді, так не роздивився добре...

— А ви про це записали що небудь у своїй книзі?

— Все, як тільки було, записав! Колись, може, хтось прочитає це... — сказав чернець, встаючи від мене. — А зараз час би й відпочити трохи, бо скоро сонечко встане, пчілки заджебонять і треба буде поратися...

Поклав мене на ліжко, а сам поставив поруч два стільці і ліг на них спати, обережно положивши собі під голову свою книгу.

Засинаючи, я чув, як він шепотом горяче молився, а на дворі голосно гомонів ліс, наче перед бурею...

1921 р. травень.
м. Бережани.

---

*) Видубицький монастир стоїть на краю Київа, близько Дніпра, — як каже старий переказ, — на тім місці, прибився скинутий в Дніпро кн. Володимиром найбільший поганський бог Перун. — *Автор.*

Бог Чорних Клобуків.

Я і отець Методій, старенький священик сільської церкви, сиділи на затишнім ґаночку його невеличкого деревляного домочка й зачаровано слухали солов'йових пісень.

— І скільки їх і як вони співають! — замислено говорив о. Методій. — І то що року так... як дзвіночки дзвонять, аж заливаються...

І дійсно! В цьому затишному полтавському селі солов'ї співали якось особливо гарно, як нігде на Вкраїні. — Недаремно-ж називалося воно Веселим Гаєм. — Слухаючи музичного передзвону солов'йових голосів, я згадував своє минуле, яке в глибині душі відкликалось словами поета:

„О, роки! Зеленії роки!
Заквітчані майськії дні —
Верніться на простір широкий,
Верніте минуле мені!..."

Але, замість минулого, раптово вирвався звідкись голос пастуха, який гнав до села череду. — „Гей, ну-ну!" — чулося раз за разом десь на запиленій дорозі і воно само собою лізло в мізок, ворушило думки про те життя, що гомоніло за огорожею затишної плебанії.

— От, гукає, так гукає! — сказав зненацька о. Методій. — Як камінням у світ білий кидає!...

— А так! — промовив я. — Кричить здорово...

— Слухайте-но, слухайте! — заговорив знову о. Методій — Як сміливо й широко лукає його голос! Зауважте тільки, що так гукають лише на Полтавщині Візьміть, от, для прикладу Галичину, або Волинь. так там зовсім не те... Галицьке „віста“ звучить якось жалібно, від чого плакати й сердитись хочеться, а волинське „гуйта“, — злодійський оклик нагадує...

— Цікаво... Через що-ж воно так?...

— А вже через те тільки, що ті оклики запожичені з чужих мов і від чужих людей, а цей оклик споконвічний, свій, від самого ґрунту повстав...

— Як так? — зчудувався я.

— А, так! Ще від Чорних Клобуків зістався, як вони жили тут колись..

— Яких таких Клобуків? Перший раз чую!

— Дуже шкода, що перший раз чуєте! — співчуючим голосом сказав він до мене. — Жили вони тут ще тоді, як не було на світі й Київської держави. Жили й господарювали тут, як і всі инші народи, що мешкали на Українських землях — Берендеї, Черкаси, Печеніги та Половці...

— Еге, отче, так ви мусите історію добре знати?! — сказав я навмисно, щоби заохотити його до цікавої розмови, бо сказати по правді, його натяки про таємниче походження голосного оклику зацікавили мене не на жарт. Прислухаючись до голосу пастуха, я переконувався в тому, що й справді він звучить якось особливо чудно.

Отець Методій блиснув по юнацькому старечими очами і заговорив:

— Один учений археольоґ, на підставі своїх довголітніх дослідів, якось доказував у наших „Епархіяльних Відомостях“, що в жилах сучасних Полтавців стільки-ж крови Половецької та Чер-

каської, як і Української... Однаково, це не було б таким цікавим, як би так не було тут одної цікавої казки про одного лицаря Чорних Клобуків, який називався Гей ну-ну... Цей же археольоґ згадує й за те, що за декілька сот літ до повстання Київської держави тут жили Чорні Клобуки, які пізніше частково вигинули, а частково злилися з тими племенами, які мешкали над Росью і які стали основою Української нації.

— Цікаво... Дуже цікаво... — сказав я цілком щиро, побачивши, що він враз чогось замовк і замислився...

— Тільки не смійтеся над старим, як що не сподобається вам моя казка... Бачите, часами й казка правду каже, не тільки пісня...

— Бійтеся Бога! — скрикнув я. — Ви-ж самі знаєте мою пристрасть до старовини!..

— А й справді! — зітхнув він і, вмостившись зручніще на свому плетеному з місцевої рокити кріслі, вже без усяких вагань, твердим і певним голосом став росповідати:

„На українських землях, де зараз наш Лубенський повіт, жив не дуже численний, але дуже хоробрий нарід, який через щось називав себе Чорними Клобуками. Зараз про нього майже ніхто нічого не знає, а тільки в деяких книжках згадується. Але між старими людьми на хуторах є казки й перекази, в яких росповідається про те, що вони не тільки хоробро боронилися від ріжних ворогів, але ще й самі нападали на инших і збірали з них данину. Бранців вони заставляли обробляти поля й будувати хати, а самі на просторах степових гуляли та всяку худобу випасали. Не знали вони особливих роскошів, але зате любили співати ріжних пісень і в годину смерти старались сміятися, а на похоронах не плакали...

„Цей нарід не визнавав над собою ніякого Бога, крім того, що був зроблений їх руками.

Брали вони здоровезного камня й витесували з нього величезну бабу, а потім збіралися на раду, вибірали з поміж себе що найхоробріщого й найславніщого вояка, закопували його живцем у землю, насипали над ним велику могилу, а на могилі ставили оту камінну бабу, яка на протязі цілих пяти літ вважалася їх єдиним Богом. В їх вірі в свого Бога був один звичай. Перед тим, як закопали в землю одного з найславніщих вояків свого роду, вони привязували його міцно до теї камінної баби і цілий день пили та гуляли і його напували... Як приходила ніч, то всі розходилися до самісенького ранку, а привязаний до камінної баби вояка, залишався в степу самотою. Тільки вже під ранок до нього приходив найстарший жрець-чарівник і завязував йому рота і очі, щоб він не міг кричати, а також бачити, як його кластимуть живцем у могилу. Така смерть вважалася надзвичайно гарною, бо вірили, що коли відданий на цю смерть зостається сам один коло камінної баби, то о самій півночі вона відживає і пестить, милує й цілує його аж до того часу, заким не прийде найстарший жрець. Правда, ніхто з людий не підглядав і не бачив, як відживає камінна баба, бо то дуже суворо заборонялося жерцями, які казали, що — як тільки хто із звичайних людей побачить ту велику таємницю, то камінна баба розсиплеться на порох, а призначений їй для одухотворення найславніщий вояка зробиться вогнянним драконом, який пять літ буде панувати над всім народом свого роду і буде дуже тяжко над ним знущатися, аж заким не прийде час створити другу бабу... Тому ж воякові, який віддавався камінній бабі, жерці казали, що як би він через що небудь спротивився її пестощам, тоді вона спалахне зеленим полумям і згорить разом з ним так, що й попілу не зостанеться після них. І коли б так сталося, тоді

на протязі пяти літ у всьому народі панувала б велика смута, чим могли б скористуватися лихі сусіди й напасти на них, щоб поневолити їх і заставити вірувати в своїх богів...

„Нарід слухався жерців і свято виконував їх волю. Через кожних пять літ ставили нову камінну бабу і приносили їй у жертву найславнішого вояка свого роду. І ніхто не вважав це за нещастя, а навпаки, богато було таких молодих вояків, які старалися заслужити в народі доброї слави, щоб потім закуштувати надзвичайного щастя з камінною бабою і своею чистотою душі освятити її божественність... Не десятки, а сотні літ тримався цей дивний звичай і нарешті молодші вояки стали глухо гомоніти поміж собою, що такий бог дуже дорого обходиться їм, бо вже забрав він богато таких вояків, які принесли б більше користи народові, щоб боролися з ворогами, ніж мали-б гнити в сирій землі під якоюсь камінною бабою. Як жерцям, так і старим людям подібні думки молоді не дуже-то подобалися і вони ревнійше старалися дотримуватися цього звичаю і виконували його до найменших дрібниць.

„Одного разу, коли на них звідусіль насунули вороги і коли найславніщі вояки дарма гинули в боротьбі, не можучи перемогти їх, з'явився на останню всенародню раду якийсь молодий пастух і сказав:

— Брати мої, вільні пастухи, послали мене до вас, аби я переказав вам всім, що вони кидають свої отари і йдуть боротись з ворогами. Вони вже зневірилися у ваші мудрі голови і хочуть зробити так, як серце каже!...

„Жерці й старі люди підняли великий галас про те, що загинуть отари і що пастухи все одно нічого не вдіють, але на боці пастуха стала молодь, яка найбільше боролася з ворогами і на-

решті погодилися з тим, що „нехай гинуть отари, аби себе врятувати!...“ Найстарший жрець підійшов до пастуха і сказав:

— Коли ви, пастухи, такі мудрі й хоробрі, то хто буде командувати вами?...

— Я буду вести їх до бою! — сказав на те пастух.

— Ти?! — здивувався жрець, оглядаючи високу й струнку постать пастуха. — Як же ти називаєшся?...

— Мене брати пастухи називають: Гей, ну-ну!

— Що-ж то значить?

— Так ми гукаєм на свої отари...

— Ну, так усі так гукають!

— Ні, не всі! — заперечив пастух. — Я гукаю найкраще, бо я найстарший...

— Як так?... Невже серед вас нема старих, білобородих пастухів?...

— Чому ні? Старі пастухи є, але вони нам казки росповідають, бо до діла не годяться...

„Замислився жрець і не сказав нічого. Дуже йому не сподобалася сміливість цього пастуха, але нічого було робити в такий час. Згодився найстарший жрець, згодились молодші жерці, згодились і старі люди, а молодь горою стала за пастухом.

„Не гаючи часу, Гей ну-ну зібрав до себе усіх пастухів, забрав з собою всю молодь і кинувся на ворогів. Розбив їх на сході, потрощив на заході, прогнав на півдні й залякав на півночі. Цілий рік боровся він з ворогами і всіх переміг і залунала про нього велика слава у своєму народі і полюбив його народ всією душею і всім серцем своїм... Коли він вернувся з походу, то його стрічали й величали так, як ще ніколи нікого не стрічали. Стрічав і вітав сам найстарший

жрець, але в глибині свого серця завидував йому, і, разом з тим, дуже боявся його. І боявся він не стільки пастуха, скільки того руху, який розпочався серед молодших. І зразу ж постановив собі віддати його в жертву камінній бабі, як тільки прийде час ставити її...

„В народі запанували цілковитий спокій і добро. Гей ну-ну зібрав собі військову дружину й пильно беріг нарід від всяких наїздників, а нарід був йому за це вдячний і дуже шанував його. В своїх походах Гей ну-ну богато де чого надивився й научився і підчас всенародніх рад завжди знав що сказати старим і молодим і знав, як саме приборкати жерців, коли ті дуже задирали до гори голову. Жерці терпіли і потай готувалися до свого діла.

„І настав час становити нового бога. Про це ще зазДалегідь було оповіщено весь народ і в призначений день, звідусіль потяглися чоловіки й жінки, старі й молоді, богаті й бідні, здорові й недужі, бо для всіх їх однаково цей день мав бути найбільшим святом і радістю, коли кождий з них своїми очами мав побачити нового бога й поклонитись йому. Жерці перед тим, як мали початися вибори жертви, скликали на таємну раду найстаріщих людей і стали намовляти їх до того, аби віддати новому богові славного лицаря Гей ну ну. Казали: „Він чесний, чистий і славний вояка і він один заслуговує цього великого щастя!...“ Старі похитували згідливо головами, але кождий думав сам про себе одно й те саме: „Так то воно, то так, але що то без нього буде?!...“ Однаково ніхто нічого не сказав проти цього, бо всі вони сліпо йшли за жерцями і вірували так, як вони вчили їх і як вірували їх діди й прадіди. І в той час, як стали вибірати жертву новому богові, всі жерці й старіщі люди одноголосно вирікли імення славного лицаря Гей ну-ну. Проти

цього рішучо повстала військова дружина і вся молодь, яка закричала:

— А що ми будемо робити тоді, як на нас знову нападуть вороги наші?! То ж ні ви, жерці камінного бога, ні ви, мудрі й непорушні старці, ні сам камінний бог — не станете захищати народ від лиха та нещастя?! Хіба не Гей ну-ну врятував нас всіх від загибелі?...

„Тоді встав найстарший жрець і сказав:

— Бачу я, що день загибелі вже недалекий! Не гнівіть бога і зробіть так, як цього вимагають наші звичаї! Коли-ж накличете гнів його, тоді не поможе і сам Гей ну-ну, який заслужив на те, щоб стати достойною жертвою для нашого нового бога і щоб самому стати часткою божества!

„І коли у відповідь на слова найстаршого жерця почувся крик і лайка в народі, то Гей ну-ну сам виступив наперед і промовив:

— Коли народ вважав мене достойним своєї жертви, так нехай здійсниться воля нового бога!...

„Після цього жерці й старіші люди впали перед ним на коліна і поклонились йому, а найстарший жрець виголосив молитву, після якої лицар уже переставав бути собою і з ним жерці могли робити все, що хотіли, геть аж до того часу, заким не приносили його в жертву. Однаково Гей ну-ну не дуже-то звертав на це свою увагу і коли молитва була скінчена, то він замість того, щоб зараз-же піти з жерцями до їх мешкання, взяв та й пішов до своєї військової дружини. Жерці були розгнівалися на нього за це і хотіли наробити крику, але найстарший жрець порадив їм ліпше мовчати, щоб часом він зовсім не пішов від них і не зробив якого бунту.

„Гей ну-ну прийшов до своєї військової дружини і сказав:

— Випало мені йти на загибель! Цього вимагає наш старий звичай і я не хочу йому про-

тивитися! Нехай буде й так! Але перед тим, як матиму загинути, мені хотілося б знати й вам переказати, наскільки ті жерці кажуть правду й наскільки може бути живою та холодна камяна баба, до якої мене привяжуть завтра. Отже, коли ви хочете знати про все чисту правду, то прошу вас, друзі й побратими мої, нічого не їсти й не пити на тому святі, а стежити за мною весь час, навіть у ночі, коли мене покинуть на самоті з тою камінною бабою, і як побачите, що вона не стане живою до сходу світової зірниці, тоді відвяжете мене і ми разом розібемо її. А як прийдуть вранці жерці, то повкидаємо їх в приготовлену для мене яму й поховаємо їх там на віки вічні, щоб не могли більше дурити людей!...

„Військова дружина захоплено відгукнулася на його слова і охоче згодилася зробити все так, як він казав. Тільки хтось один із усіх сумнівно озвався: „А в кого-ж тоді будемо вірити?...“ Але добра сотня рішучих голосів заставила його заразже замовкнути. „Будемо так вірити, як над Росью вірують!“ — казали.

„На другий день незлічені юрби народу посунули в широкий степ, де вже була викопана глибока яма, над якою стояла заквітчана камінна баба, а до неї був привязаний славний вояка Гей ну-ну. Найстарший жрець перший келих вина дав випити воякові, другий випив сам, а потім стали пити жерці й старці, а за ними й весь народ. Цілий день, аж до самого заходу сонця, пили й гуляли та об'їдалися всякими стравами, а як тільки зайшло сонце, то воякові дали випити те все, що в той час знаходилося в чарках і, співаючи побожних пісень, юрби пішли зі степу. Залишившись сам, славний вояка ніяк не міг прийти до памяти, бо його зборола денна втома і спянило випите вино, але він старався не за-

снути і трівожно чекав пробудження камяної баби, холод якої відчував у всім своїм тілі. Довго ждав і не міг діждатися. Дивився на небо й ворожив на зорях. В тиші мовчазного степу марив новими походами на ворогів і новими перемогами над ними. Хвилинами йому докучали мотузки, якими він був привязаний за руки і за ноги до камяної баби, але він кріпився і терпеляче все ждав чуда. Дивлячись на небо, бачив, що вже було по півночі, бо Великий віз перевернувся до гори дишлем, Волосажар піднявся генген, а Чумацький Шлях починав блідпути. В степових травах стали вчуватися якісь таємничі шелести й тихі голоси. Гей ну-ну догадався, що то скрадаються його бойові побратими, які чекають на його голос. Нарешті зійшла й Світова зірниця, але камінна баба й не думала віджнвати. Змагаючись з утомою, Гей ну-ну зібрався з силами й на весь голос крикнув так, як кричать пастухи на худобу: — „Гей, ну-ну!..“

„Зашелестіло в травах і враз прискочило до нього декілька військових побратимів і кинулися відвязувати його від тої камінної баби. Коли його відвязали, то він зараз-же взяв в одного вояка меча і сильним ударом розбив на двоє голову камінної баби. Слідом за ним стали її бити й рубати всі його побратими і через пів години від тієї баби була тільки купа дрібного каміння, яке вони згорнули в ту яму, куди мав лягти Гей ну-ну. Знищивши камінну бабу, вони відійшли на бік і заховалися в траві.

„На світанку прийшли жерці, надіючись знайти Гей ну-ну непритомного, але не тільки, що не знайшли його, а не було й самої камінної баби, яка мала стати новим богом. З невимовним жахом дивилися вони друг на друга, не можучи вимовити навіть одного слова, а далі зазирнули в яму й вибухнули страшними прокльонами.

Гей ну-ну свиснув до своїх товаришів і в одну мить повкидав всіх жерців у яму й засипав їх землею... Коли-ж зійшло сонце і стали сходитися люди, то побачили серед степу високу могилу, на якій стояв в оточенню своєї дружини славний вояка Гей ну-ну. Нарід приходив, дивувався й хвилювався, не знаючи, що таке сталося, але Гей ну-ну сказав: — „У цій могилі лежить ваша дурна камінна баба і її брехливі прислужники. Я вбив вашого бога і тепер віруйте собі, як хто хоче, але слухати мусите тільки мене!" Сказав і показав їм свого меча. Обурилися старі, захвилювалися молоді й почалися суперечки, які скінчилися великою бійкою. Гей ну ну переміг своїх супротивників, а незадовольнених розігнав по домах. Однаково справа на цьому не скінчилася. Вороги Гей ну-ну кинулися до Берендеїв та Черкасів, а ті чорною хмарою посунули на землю Чорних Клобуків, установлюючи скрізь старі порядки. Довго боровся з ними Гей ну-ну, а далі не витримав і став собі шукати допомоги в того народа, що став над Россю. Цей нарід хоч не любив мішатися в чужі справи, але коли побачив, що війни йому проте не минути, охоче вирушив на поміч. Побив Берендеїв, побив Черкасів, а тоді й самих Чорних Клобуків поневолив і заставив їх вірувати в своїх богів, з яких найстарший Бог називався Перуном.

„Довго ще хвилювалися Чорні Клобуки, намагаючись повернутись до своїх старих звичаїв, але сила прихильників Гей ну-ну була надто велика і так, мало помалу, стали призвичаюватися не тільки до Перуна, але й навіть до тієї мови, якою говорили його вірні. І так остаточна перемога зосталася за Гей ну-ну. Правда, він слухався у всьому тих, що жили над Россю, але все-ж таки прожив своє життя спокійно і коли прийшов час смерти, то скликав усіх своїх прихиль-

ників і сказав їм: „Живіть спільно і ніколи не сваріться між собою. Йдіть за молодими й дужими, то й самі такими будете. Віруйте так, як кажуть серце, розум і сумління, але ніколи не потурайте старим звичаям, бо старе добре тільки для старого, а молоде мусить шукати молодого. Як будете так жити, то настане такий час, що всі ми, що живем над Сулою, Сеймом, Дніпром та Дністром, — станем одноцільним народом і заживем великою й могутною громадою, якої не здолають ніякі Печеніги!"

„Довго ще згадували його не тільки над Сулою, але й над Дніпром та Росью, і скрізь, де лише жили Чорні Клобуки, пролунала слава про нього. Особливо любили його згадувати пастухи, з яких він походив і, пасучи свої отари, згадували його доти, доки його іменням не стали гонити худобу..."

— Гей, ну-ну! — почулося вже коло самих воріт плебанії.

— Чуете? — сказав до мене о. Методій.

— Чую! — сказав я. — Але звідки ця казка взялася?

— Старий дяк росповідав колись... Скоро вже двадцять літ буде, як він помер... — відповів о. Методій.

Над селом тремтіло визоряне весняне небо, а в садах дзвонили дзвінко соловії. Слухаючи їх пісень, ми не помічали, як на пахучу землю стелилася лагідна сутінь весняної ночі...

26. VI. 1921 р.

Палієва шабля.

„Стоять твердині на Україні,
Все Паліївські на Хвастовщині;
В ярах, болотах лежать гармати, —
На-що?... Та нікому їх доставати...“

Т. Шевченко.

На українських чорноземах весна бринить... Сюди поля й туди поля, а серед них стоїть старий Хвастів. Навколо нього стрункі тополі радісно простягають до неба свої ніжні віти і весело починають вибруньковуватися. Тихо стелиться над вохкою пахучою землею лагідна сутінь Великодної ночі. Повільно займаються в темно-синій безодні неба яскраво-вічні зорі і їх тремтючі проміні мрійно відбиваються в сонних плесах хвастівських садів. Урочистий спокій скрадається по під поламаними плотами, намагаючись протиснутися в кожду білесеньку хатину, щоб хоч на якусь невеличку годину приборкати в ній ту болючу трівогу, що вже стільки часу так владно панує скрізь...

І, враз, наче струна забриніла, зазвучав з гайдамацької церкви великий дзвін і його могутньо-тужний голос зворухнув чуйну тишу ночі, сповіщаючи всіх віруючих, що настав час відпочинку і прийшла пора йти до церкви на святе „діяніє“...

Старий гайдамацький Хвастів глухо загомонів і в його затишних хатинках заблимали ма-

ленькі свічечки з ярого воску, з якими Хвастівчане збіралися йти до церкви, бо — „на дорозі ще не скрізь повисихало, а тут від довгого посту не один курячу сліпоту має“...

Гайдамацьке місто в свому минулому пережило вже не одну страшну руїну, але такої руїни, яка сталася в наші дні, не пригадують собі навіть найстаріщі люди. Ще не так давно, всього два-три роки тому, середина міста просто цвіла, а зараз там одні купи вугілля та обгорілі димарі чорніють. Дивно навіть, як могла зістатися цілою стара гайдамацька церква, коли підчас останнього погрому навколо неї бушувало ціле море розяреного полумя... Старі люди так і казали: — „На все Божа воля!“

Переживали страхи, призвичаювалися до них, а потім забували їх...

Хотів і я забутися за свої щоденні турботи та гризоти, але зробити цього ніяк не міг. До Хвастова я попав цілком випадково, як то кажуть — „приблудою приблудився“... Стрінувшись з дядьком Свиридом, з яким колись разом „гетьмана скидали“, зістав у нього на Великдень.

Скаржився мені дядько Свирид, що на Вербній неділі в нього москалі останню корівчину забрали... Гірко скаржився, але духом не падав...

— Нехай беруть, — казав він, — нехай останню сорочку забирають... Чим скорше вони це зроблять, тим скорше якийсь кінець прийде... От і зараз, як тільки взяли в мене корову, то думав у повстанців свята святкувати, але минувся день, другий, а на третій і заспокоївся... Якось воно не випадає через одну корову все господарство кидати...

Я слухав його скарги й нарікання мовчки, бо що міг порадити йому? Отже, в той час, як він скаржився та нарікав, я думав свої думи про

дивовижне повторення історичних подій, які вже раз мали тут своє місце в далекому минулому. Голос дзвона порушив мої думи і заставив дядька Свирида забутися за свої клопоти. Повернувшись до мене лицем, він промовив: — „От і Великодня ніч наступає... Ходімо до церкви на святе діяніє"...

Я охоче згодився і через декілька хвилин ми вже йшли вузенькою хвастівською вуличкою на голос великого гайдамацького дзвона і тихо розмовляли між собою.

— Знаєте, — говорив дядько Свирид, — цеї ночі гайдамаки виходять з могил...

— Де? — спитався я.

— Та на місцевому старому цвинтарі... Там богато їх могил... — відповів він.

— Гм... це цікаво... — сказав я. — А де-ж той цвинтар?

— Отам, на горі, коло залізної дороги... — кинув він мені крізь зуби, стримано якось.

— А чи їх хто небудь і коли небудь бачив? — допитувався я далі.

— Чому-ж ні?... — промовив дядько Свирид. — Тутешній паламар Купріян не тільки-що про гайдамаків, але й про самого батька Палія богато де-чого знає і росказує...

— Цікаво мені знати, що саме він росказує?

— Про Паліеву шаблю казку знає ..

— Може-б він і мені росповів — спитався я дядька Свирида.

Свирид зупинився, подумав щось про себе і сказав:

— Добре! Зайдемо до нього на дзвіницю, бо він сьогодня повинен там бути...

Старого паламаря Купріяна в церкві не було. Хтось із „братчиків" сказав нам, що „йому на

старости літ не здужається чогось". До „всюнощної" було ще довгенько чекати, а тому ми зараз же вийшли з церкви і пішли просто до його хати. В паламаровій хаті було чистенько й тихенько. Стара паламариха ще поралася коло печі, витягаючи з неї печене порося і ковбаси. На столі, застеленому білим обрусом, лежала паска, стояла миска з крашанками та писанками, а коло них горіла велика воскова свічка. Паламар сидів коло стола і замислено дивився на свічку.

— Будьте здорові з „дияніем" святим! Вибачайте, що потурбував вас у такий час, але мій гість дуже хотів бачитися з вами, — промовив дядько Свирид, показуючи на мене.

— Дякую, серце! — відповів паламар. — Сідайте та росказуйте старому, що там у широкім світі діється, а тимчасом і на „всюнощну" задзвонять.

Ми присіли на лаву поруч старого і він, не даючи нам навіть слова вимовити, заговорив сам:

— Бувало жабиня кувало, а тепер зозуля не хоче... Колись було, як наступали якісь свята, то й справжня радість приходила з ними, а тепер тільки серце защемить... Памятаю, як був ще малим хлопцем, то мій дід не раз казав, що настануть такі часи, коли люди не тільки себе перестануть шанувати, але й самого Господа Бога зневажатимуть... Тоді я не йняв тому віри і думав, що дід так собі говорив, аби налякати, але зараз сам діждався таких часів...

— А скільки-ж вам літ, діду? — спитався я.

— Та вже чимало... На Теплого Олекси девятьдесят минуло... — відповів дід.

— Так ви мусите про старі часи памятати? — сказав я.

— Авже-ж памятаю дещо... Панщину знаю, польський мятіж пригадую і ще дечого богато

роїться в голові... Всього вже й не пригадати старим мізком.

— Бачите, — почав я знову, — тут дядько Свирид сказав мені, що наче-б то ви щось про гайдамаків і про батька Палія знаєте?

— Е, що я там знаю?... Були такі, що все знали, та вже повмірали... А я отак собі... Скільки від них чув, стільки і сам знаю...

— Але ж то правда, що цеї ночі, під час „всюнощної", на старому цвинтарі встають з могил гайдамаки? — вмішав ся в розмову дядько Свирид.

— Так, то свята правда! — сказав старий паламар. — Вставали, встають і будуть вставати доти, доки не встане весь народ наш і не вибореє собі свого права...

— І то правда, що для цього батько Палій залишив тут свою шаблю? — знову спитався Свирид.

— Так, це також правда! — хитнув паламар своєю старою головою. — Але на-що вам те все знати?...

— Бачите, діду, мій гість дуже цікавиться...— почав було казати Свирид, як старий паламар сердито перебив його:

— Цікавиться, цікавиться, але чи повірить, га?...

Тут вже я сам заговорив:

— Роскажіть мені, діду, всю свою святу правду і, будьте певні, що я повірю вам. Я-ж сам мужицька дитина і пишаюся цим.

Старий паламар пильно подивився на мене своїми каламутно-сірими очами і його, суворо насуплене, зморщене лице зробилося лагідним і привітним.

— Добре! — промовив він. — Слухайте!

Розгладив долонею свою довгу сиву бороду, перехрестився і зачав оповідати:

„Це діялося, мої любі, ще в ті часи, як люди наші, нестерпівши над собою глуму панів, стали робитися гайдамаками і стали боротися за таку волю, щоб усі були вільними людьми і добрими господарями і щоб не було в нас чужих панів, які вважали-б нас за своїх наймитів та підданих. Тоді навколо Хвастова були ще великі ліси. Столітні дуби та сосни переплітались в горі своїми вітами так густо, що через них ледве продиралися соняшні проміні. Про місяця або про зорі нічого й згадувати; їх в тому лісі рідко можна було побачити. А тому то й ночі в тих лісах були такі темні, що й не уявити собі. Такі темні, як дно могили, лише з тією ріжницею, що в могилі панує смерть, а тут кипіло життя. В цих лісах були такі таємні закутки, куди звідусіль стягалися покривджені й поневолені люди і тут робилися не тільки вільними, але й справедливими суддями над своїми гнобителями... Йшли сюди з Волині, приходили з Поділля, діставалися навіть аж з далеких Карпат і всіх їх приймав та вітав старий козацький батько Палій, який прибув сюди із Запоріжжа і вславився тут своїми славними ділами. Хвастівські ліси дуже прислужилися йому в його справі, бо тільки в них він почував себе в своїй силі і тільки в них зростала і міцнійшала вона. Найбільше вороже військо не могло йому тут зробити чогось злого, бо рідко хто так добре знав цей ліс, як знали Гайдамаки.

„Нераз в гущавині цих лісів збіралися великі гайдамацькі ради, на які приїздили ватажки всіх окремих загонів і на яких батько Палій давав свої розумні поради, — як саме треба боротися з ворогами?... Одна така рада зібралася в самісеньку Великодню ніч. Пора була така горяча, що годі було гаятись. Тоді Москва і Польща,

з обох боків, так завзялися нищити нас, що й навіть Турки з того дуже дивувалися. На Запоріжжя не можна було надіятися, бо там уже також почали запобігати московської ласки, а тому приходилося якось самим визволитися. Радили до самої півночі. О півночі, як у Хвастові вже задзвонили на „всюнощну“, над лісом зірвалася страшна буря з громом та блискавкою і то така велика, що не було чутно ні одного людського слова, як би там хто не кричав. Вирішили розійтися по землянках і, як слід, стрінути Великдень, а на раду мали зійтися аж на другий день...

— Видно, що сам Бог так хоче!...— казали гайдамацькі ватажки. А тоді, коли всі розійшлися по своїх землянках, батько Палій покликав до себе ватажка Гната Голого і поїхав з ним до Хвастова на „всюнощну“. Вже підїзджаючи до самого Хвастова, він нахилився до ватажка Гната Голого і сказав:

— Слухай, Гнате, сумна доля нашої Матері України і сумна вона не через нашу несилу, а через ту незгоду, що панує між нами. Кождий тепер шукає чужої помочі, забуваючи за те, що часто ця чужа поміч не тільки не дає нам користи, а ще й шкодить нам. Крім того, хиляючися так на всі боки, богато з нас уже так росхиталося, що на завжди стратили себе. Один пішов Москалям служити, другий до Турків найнявся, а третій Полякам запродався і зробився лютим ворогом для своїх-же братів. Подумати навіть страшно, не то щоб ще говорити про це!... Ось і я змагаюся, а чи добре я зроблю, то й сам не знаю... Тяжко мені зараз, старому воякові, що стільки літ служив свому народові, допустити його до такої неволі, яка жде його впереді, але що маю робити?...

Рясні сльози покотилися з очей батька Палія Вороний кінь під ним сумно-сумно заїржав і прищулив вуха, наче перечував щось не добре.

— Не журися, батьку мій! — сказав Гнат. — Гайдамаки тебе не продадуть, а головами поляжуть за тебе...

— Так що-ж з того, Гнате?... От Хмельницький не такий був, та й то чим скінчилася його справа!... Гине наша Україна, падають останні борці за її волю. Нема тепер таких щирих сердець і горячих голов, як був Богун, Вигівський, Кривоніс та Джеджалій. Ой, не сила наша змагатися, не сила!... Вже й так богато пролито мною крови — своєї і чужої, а користи ніякої. Час було-б і за свою власну душу згадати. Грішна вона, дуже грішна!... Оце, думаю, налагодити вам усю вашу справу, а сам піду до Межигірського Спаса молитися...

— Ой, не кидай батьку діла в цей страшний час! Як ми програєм свою справу, то тоді ніхто тебе й добрим словом не згадає!...

— Як мене й забудуть, так діла мої згадуватимуть! — сказав на те батько Палій. — Вас я не кидаю, але йду туди, куди кличе мене моє зболіле сумління. На знак того, що я завжди з вами, зоставляю ось свою запоріжську шаблю, яка перед святою Покровою святилася і не один десяток літ ворожою кровю кропилася. Візьми її і закопай на нашому гайдамацькому цвинтарі і нехай вона лежить там до того часу, заким серед вас не знайдеться такий, що виборе долю і волю для нашої Батьківщини. Тоді ця шабля прийде сама до його рук. До того-ж часу вона буде заклята і ніхто не сміє навіть доторкнутись до неї!...

Ватажок Голий взяв від Палія шаблю, пішов скоренько на гайдамацький цвинтар і закопав її в першій, — яка тільки трапилась, — гайда-

мацькій могилі. А коли повернувся на те місце, де зостався Палій, то там уже не було його. Не було його також і у Хвастові в церкві, не з'явився він і на другий день на велику гайдамацьку раду. Тільки через тиждень довідалися, що Палій гуляв у Київі на Подолі доти, доки в шиньках хватало горілки, а потім з музикою та піснями подався до Межигірського Спаса, де й залишився на віки вічні.

Богато літ минуло з того часу, як сталося те діло, але память про його не згине доти, доки буде стояти старий Хвастів і доки горітиме блакитним огнем Палієва шабля в сирій землі. Кажуть, що як тільки Гнат Голий закопав її в могилу, як враз уся земля зайнялась блакитним полум'ям і здрігнулися всі могили і з них встали гайдамацькі кістяки, які присягнули перед небом берегти її в себе. З того часу, кождої великодної ночі, як тільки задзвонять на „всюнощну“, на гайдамацькому цвинтарі спалахує Палієва шабля і в той час виходять зі своїх могил давно полягли за правду кістяки страдників-борців. — Вони ще й досі стережуть ту шаблю, щоб вона не попала до нечистих рук і з року в рік ждуть на того, хто має прийти, взяти шаблю і визволити Україну...

Було богато таких, що шукали тиеї шаблі, але ніхто не міг її знайти. Теї шаблі добивалися Залізняк і Гонта, про неї марив і Кармелюк, та все дарма... Палієва шабля ще й досі зостається заклятою і жде чистих рук достойного борця...“

В той час почувся голос дзвону. Старий паламар підвівся з лави і сказав:

— Дзвонять уже на „всюнощну“... На гайдамацькому цвинтарі горить Палієва шабля... О, Боже! Прости і помилуй нас грішних!...

Дядько Свирид віяково позирнув у мій бік і промовив:

— Підем, може... Дідусь уже скінчив...

Я, мовчки, встав з лави і взявся за шапку.

— Заходьте завтра, любі мої! — заметушився старий. — Заходьте, то я ще вам і про стару церкву розкажу, як її гайдамаки будували. То-ж справжня Паліївська твердиня!...

Попрощавшись з паламарем, ми вийшли на двір і на хвилинку заслухалися радісних звуків великодних дзвонів, якими була сповнена вся чарівна ніч — від пахучої весняної землі і аж до ясно-зоряного неба. Дядько Свирид, дивлячись на небо, так тихо і так чуло промовив:

— Боже! І що тільки діється під цим небом?!...

Я не сказав йому нічого.

1921 року, 17. квітня, м. Броди.

Чернець — князь.

Над веселою й затишною Винницею, що росташувалася на крутих берегах мальовничої ріки Бог, шаліла спасівчана спека. Важка духота стомлювала й рясним потом зрошувала засмалені пекучим сонцем селянські лиця й робила їх якимись байдужо-сонними, мертвими наче. Ярмарок, який відбувався з причини відпусту в православній катедрі, глухо шумів та гомонів і в тім шумі чулися пронизливі свистки глиняних свистунців та одноманітна гра тамбовських „гармошек", чим захожі з Московщини торговці приваблювали до себе не дуже-то вибагливих покупців. На майдані, коло брами катедри, серед возів з сіном та фруктами, сидів сліпий старець зі своїм проводирем і грав на старосвіцькій лірі. Навколо нього товпився величезний гурт цікавих та побожних прочан, які з охотою слухали пісень про „сирітську гірку долю", про „страшну панську неволю" і про те, — як „на Збараж ідучи, нечестиви басурмани Почаївський монастир облягали"...

Люди слухали, важко зітхали, виймали гроші, клали їх у маленьку мисочку коло старця і, хрестуючись, відходили до жидівських рундуків напитися „хлібного" квасу. Однаково, не дивлячись на те, що сонце все вище й вище підіймалося в гору і все дужче припікало, — людей на ярмарку все прибувало, а гурт слухачів коло старого лірника все збільшувався. Голос лірника

ослаб, захрип, але він співав пісню за піснею і не думав спочивати.

Раптом задзвонило в католицькому костьолі. Половина людей з гурту перехрестилася своїм православним хрестом і почулися окремі голоси:

— Сьогодня в костьолі також відпуст...

— Ксьонзів богато наїхало...

Де хто вийшов з гурту і подався до костьола, який стояв на другім боці майдану, проти православної катедри. Лірник, почувши голос дзвонів і розмову людей коло себе, враз затих і, мовчки, став перебіряти клявіші на своїй скрипучій лірі. Ліра скрипіла, скиглила, неначе скаржилася, а потім зайшлася безкінечно довгим плачем, який зупинився на одній ноті.

* * *

То було давно, що й не згадати. З того часу богато вже минуло літ, чимало зруйнувалося церков та палаців і запропастилося в боротьбі лютій люду всякого...

Тоді цей костьол був єзуїтським монастирем і своїм видом нагадував міцну кріпость, стіни якої досягали аж до самісенької ріки Бога. І знали всі люди, що цей монастир був неприступним, бо навколо його стін були глибокі рови з водою, через які можна було перейти лише через один однісенький залізний міст, який завжди був піднятий вгору і спускався лише тоді, коли було треба.

Старшим черцем в тому монастирі був якийсь польський князь, який не боявся навіть самого короля. Цей Чернець — князь, часто було, збіряв своїх черців і їздив з ними на полювання, Полюючи в лісі всяку дичину, він иноді заїздив на села. Бив людей, забірав у них їх добро, а не раз і дівчат брав з собою, які назад не поверталися ніколи... Що він з ними робив там у монастирі,

куди він їх дівав, — ніхто ще й досі не знає, але всі знали, що в монастирі були богаті гості і що там часто справлялися гучні бенкети й відбувалися веселі забави...

Гарний і сміливий був той Чернець — князь, дарма що мав більш пятидесяти літ. Любив він життя так горяче, що навіть самі черці дивувалися з того, — як він міг висидіти в тому монастирі. Однаково, йому було там дуже добре і він почував себе як найкраще. Часами, як надокучали йому веселі забави, він починав каятися в своїх гріхах і тоді в монастирі цілими днями й ночами ніхто не смів ні їсти, ні пити, ні, навіть, слова голосно вимовити...

В один час коло Винниці з'явилися гайдамаки, які жорстоко мстилися панам за їх тяжкі кривди, а пани з переляку не знали куди й дітися. Тоді він дав їм у себе притулок і, зібравши свою чернечу дружину, став блукати з нею навколо монастиря і страшно катував тих, що були замішані в гайдамацьких справах. Пани сиділи та ждали кінця цеї дикої боротьби, щоб знову вернутися до свого панування, але боротьбі не було ні кінця, ні краю, а по цілих ночах палили села і чулися крики катованних...

Одного разу Чернець — князь катував одне село і там сподобалась йому попова донька, яку він силоміць забрав з собою в монастир. Забрав, загулявся і за все на світі забувся. А тим часом коло монастиря з'явився славний ватажок Голка зі своїми товаришами. І з'явився він не так собі, а для того, щоб помститися за тяжку зневагу, бо та попівна була його нареченою. Крутився він один день, крутився і другий день, а на третій прийшов до нього якийсь старий кобзарь з відрубаною рукою і сказав:

— Я був колись садівником у цьому монастирі і знаю таємний хід до нього...

Зрадів Голка несказано і зараз-же наказав дати йому стільки срібла і злота, скільки зможе на плечі взяти. А як настала ніч, то він зі своїми товаришами прийшов тим таємним ходом аж у самісенький монастир і до сходу сонця загосподарював там...

Шукав, бідний, своєї нареченої скрізь і всюди, нарешті, знайшов її в одному льоху, де стояли бочки зі старими винами та медами, — вже мертвою... Крім неї, там було ще декілько жіночих трупів і всі вони були тяжко скалічені після наруги над собою...

Дивився на це все народ простий та серцем чистий, плакав гірко і лютувався дуже. А тоді, як ці сльози і ця лють перейшла всякі міри терпіння, в богобоязних і мягких серцях спалахнув такий страшний гнів, якого ще Винниця й не бачила ніколи. Тоді дорогі вина та меди черпаками черпали й нахильці розпивали, а золоті червінці та срібні дукати по всіх шляхах розсипали, щоб убогі й покривджені люди собі заплату мали...

Чернець — князь цього всього зовсім не сподівався і сам не знав куди сховатися. Втік він у свою келію, зачинився там і думав ще оборонятися. Але ватажок Голка одним ударом свого міцного кулака звалив його з ніг і власними руками повісив на тій вежі, на якій зараз дзвонять дзвони... Потім запалив монастир і сам зник кудись так, що ніхто й нігде до цього часу ще не знає...“

* * *

Старий лірник скінчив своє оповідання й журно похилив на груди свою сиву голову. Кістляві пальці швидко забігали по клявішах ліри і вона вже не плакала, не скаржилась і не нарікала, а врочисто гула величний псалом про великий день „Страшного Суду Божого“...

Якийсь молодий парубок, що стояв коло мене, всміхнувсь чогось сам до себе і голосно промовив:

— Сумна це казка і цікава, але неправдива, бо скрізь і всюди один Бог і так само моляться йому в костьолі, як і в нашій церкві!...

Ніхто нічого не сказав йому на це, тільки сотня призирливих очей звернулися в його бік і заставили його зщулитися й заніміти так...

Одна ліра не мовчала, а все грала й грала і, серед базарного шуму пересиченого життя, її голос здавався голосом занедбаного людського сумління...

1921 року, 4. липня, м. Тернопіль.

Свята криниця.

Для того, щоб бачити як молиться маса, як кланяється вона Богові свому, — не треба ходити по пустельних пісках Тибету слідами Далай Лами, і не треба блукати по берегах священної ріки індусів — Гангу... Досить буде з вас піднести свою голову до блакитного вкраїнського неба й відчути безмежну красу просторів Полтавщини. Там, серед високіх гір та глибокіх ярів, що так мальовничо разгорнулися навколо старих козацьких Лубень над чудовою Сулою, ще й досі живе дух предвічного й безкінечного Бога... Мені випадково прийшлося бути свідком Його величавої сили, як виявляється вона в творчім натхненню чорної маси, коли вона завмірає в однодушнім молитовнім екстазі над джерелом всеочищающої води... І відчуваючи те незвикле захоплення, я згадував мудрі слова старої істини книжок Йогів і переконався, що дійсно, „ще не всі творчі слова сказані і не всі великі діла сділані“...

Після запашних днів весняної праці, коли віти дерев у садах важко гнуться до долу від, ще не зрілих, плодів своїх, а серед гущавини зеленого листя вже починає зітхати літня втома, — виснажені важкою працею діти ріллі нетерпеляче чекають дня святої Параскеви-П'ятниці, щоб піти до її криниці й на „цілий рік освіжитися“ сцілющою водою. І коли приходив той день, то велика радість обгортала собою Лубенські гори

й доли, серед яких знаходилася та дивовижна криниця...

Пригадую тихий літній вечір, коли я йшов самотою вузенькою польовою доріжкою, яка тяглася над глибоким яром і, здавалося, йшла в безвість. Меріяди ясних зір світилися в безмірних просторах неба і від їх яскравого мерехтіння моя душа замірала в незвиклому чеканню чогось радісного і великого. Вечірова сутінь легко стелилася на широких ланах богатого збіжжа і, здавалося, також чогось чекала... Як зачарований, дивився я в нутро смеркання, повними грудьми вдихав у себе його ароматний спокій і не хотів нічого ні думати, ні марити... Було так приємно відчувати несвідоме прозріння своєї душі, яка широко роскритими очами оглядала красу рідної природи і так зміцнювалася в своїй силі... Було подібне щось до того стану, в якому перебуває жрець великого Брами, коли в заміранню серця стежить за ростом придорожної билини, і своїми пронизливими очами бачить пульсування крови в її волоконцях...

І, враз, в сутіні тихого вечера в полях засвітилися якійсь вогники: спалахнули мрійно на сході, задріжали тихо на півдні, захвилювалися на заході й замерехтіли на півночі. Вогники ті неначе рухалися, хвилинами зникали, а потім з новою силою засвічувалися, ясніли й вабили... Затаївши духа, дивився на них і не міг зрозуміти, щоб могло значити це дивовижне з'явище?.. — Що за диво?! — думав я про себе, дивлячись на одну довгу низку вогників, яка помалу наближалася до мене.

Через декілько хвилин до мене підсунулася довга валка возів, запряжених волами, на рогах в яких світилися тоненькі воскові свічки. На возах сиділи чоловіки й жінки і тихо співали побожних пісень...

— Добрий вечір! — привітався я з першим возом, на переді якого сидів старий і кремезний дідуган.

— А ви чому до Святої криничкн не йдете? — спитався мене дід, як тільки відповів на моє привітання.

— Якої кринички? — спитався я його, не знаючи ще причини до цеї чудної подорожі і не розуміючи його запитання.

— Отакої!... — здивувався дід. — Чуєте, цей чоловік каже, що нічого не знає про Святу криницю!...

— Ой, Господі! — простонала якась бабуся на другому возі. — Де-ж таки видано, щоб хрестіянин і не знав нічого!...

— А так таки й не знаю — відповів я. — Я сюди прибув не давно, то й ще звичаїв тутешніх не знаю...

— Еге-ж, еге-ж... — співчуваючо загомоніли на возах. — Нетутешній чоловік може й не знати...

— А звідки-ж ви? — спитався мене дід.

— З далека, діду! Аж із самісенького волинського Полісся! — відповів я.

— Дивіть! — голосно промовив дід. — Аж із самісенького Полісся, а говорить по нашому!...

— Еге-ж, егеж... — загули на возах. — Так таки й по нашому...

— Скрізь, діду, наші люди говорять однаково... сказав я — всюди одна пісня співається і одна казка кажеться... Тільки не всюди знають, як живеться другім — хто ми і скільки нас...

— А нащо нам те все знати? — промовив дід. — Хіба з того лекше житись буде, чи що таке?...

— Як би знали, так, може, жилося б ліпше...

— І не кажіть! — заперечив мені дід. — Скрізь тепер однаково всім кепсько...

— Поганяйте, діду! — почулося з задніх возів. — Що там балакати!...

— Ах, Господи! — простогнав дід. — Навіть тепер не можуть погіднішими бути!... А ще й очищатися їдуть...

— Як то очищатися? — зацікавився я.

— Та тією-ж водою зі святої криничкп! — сказав дід. — От сідайте до нас на віз, та й поїдемо разом!...

— І справді, сідайте! Що там стояти! — почулося з воза якийсь молодий жіночий голос.

— Ой, Господи! — зашамотіла на другім возі бабуся. — Всяка грішна душа очиститися хоче...

Я не заставляв себе довго просити і, вибравшись на воза, сів поруч старого діда. Дід вимахнув батогом, воли рушили з місця і вози важко заскріпіли. Знов замерехтіли свічки й залунала пісня. Кождий віз співав иншої пісні і від того співу в полях стояв глухий гомін, як на великому ярмарку, або на березі моря, коли воно шумує.

Скрізь і всюди, по всіх шляхах, дорогах та доріжках, які тягнулися до яру, сунули валки возів зі свічками, а над самим яром так уже ціла заграва грала від свічок.

На возі співали всі. Співала молодичка, яка запрошувала мене сідати, співав її чоловік, як видно, син старого діда і співали два хлопчики— підліткі. Мовчав лише один дід і мовчки поганяв свої воли.

— Чому-ж ви, діду, не співаєте нічого? — спитався я його.

— Мені нема чого співати? — поважно відповів він.

— Чому-ж то так?

— А тому, що я обітниці не давав!

— А вони давали?

— Еге-ж, давали!

= А що то за обітниці такі?

— Та всякі бувають, як чиї гріхи...

— А ви роскажіть мені!... А то я їду, і не знаю навіть, куди!... Дід повернувся до мене лицем, і поважно вимовив:

— А й справді! Вже коли їдете з нами, то треба вам росказати...

Підсунувся ближче, нахилився і тихим голосом почав говорити:

„Знаєте, як у кого які гріхи, так таку й дають обітницю... І свята Параскева-Пятниця все те чує, знає і своєю водою з криниченки гріхи змиває і нутро очищає... Так воно діється з давних давен, ще від того часу, як свята Параскева „криницею проступила“...

— Що то значить? — спитався я.

„Зараз усе скажу, не перебивайте! — незадовольнено промовив дід. — Колись, як тут ще не було людей ніяких, а Лубні тільки зачинали будуватися і там, де тепер Тернівська Толока, тільки один пастух Іван жив, — йшла сюдою свята Параскева і йшла вона просто в оці гори. Звідки вона йшла і куди йшла, — ніхто того не знає, але мусіла йти, бо була така Божа воля... Казали старі люди, що вона до Київа святого поспішилася, бо тоді на Київ татарська горда напосілася... Ну, і йшла вона через оці гори, бо так було ближче і вона хотіла скоротити собі дорогу.

„Ідучи через одну гору, вона на пів своєї дороги так стомилася, що далі не могла ні одного кроку зробити. З німим роспачем оглянулася навколо себе і нігде нікого, крім одного пастуха Івана, який пас вівці в долині. Побачила вона його, і стала кликати до себе. Підійшов він до неї і, побачивши перед собою якусь молоду та гарну жінку, став і засміявся:

— Куди тебе несе?...

— Іди сюди! — покликала вона його.

— Хе, чого-ж тобі, красуне, треба від мене?...

— Поможи мені вийти на цю гору! — сказала до нього свята Параскева.

Пастух подивився спершу на Параскеву, а потім на гору і сказав:

— І охота ото тобі, жінко, дряпатися на таку височінь!...

— Коли треба, так мушу! — відповіла йому на те Параскева.

Але Іван не зрозумів її слів і став жартувати.

— Ти, жінко, як бачу, дуже горяча! Краще сядь коло мене та відпочинь, а я ще чоловік не жонатий, то можу тобі щось гарне сказати...

Глянула на нього свята Параскева і тільки головою похитала:

— Ех, ти, каже, чоловіче нещасний!... Сам того не знаєш, що кажеш!...

— А коли ти знаєш, так іди сама! Проводити тебе не буду! — розсердився пастух Іван.

— І піду! — сказала вона, але він цілком розгнівався.

— Та сядь уже нарешті! Куди там будеш іти...

— Тоді сяду, як прийду до свого місця..,

Дикі ще тоді були люди, а найдикищі між ними пастухи. Добрих звичаїв не знали і робили що самі хтіли. Схопився ото цей пастух до святої Параскеви, схопив її за руку і крикнув:

— Та сядь уже, коли кажу тобі!...

Але як тільки він її взяв за руку, як почув у свому нутрі якийсь пекучий вогонь, від якого в одну мить присів на землю і почорнів, як свіжа рілля...

— Що ти за жінка така?! — скрикнув він не своїм голосом. Вона нічого йому не сказала, а тільки показала рукою під свої ноги і зникла кудись.

„Злякався пастух і, впав лицем до землі, і став горяче молитися. Плачучи, благав Бога, щоб він помилував його і вгасив той вогонь, що пік його нутро. Довго він так молився і не смів очей своїх звести до неба, а коли звів, то побачив просто перед собою ту саму жінку в хмарах, від якої снувався злотний промінь аж до того місця, де вона перед тим стояла. Пастух Іван глянув і побачив джерело, з якого била чиста й прозора вода.

— Очисться! — почувся голос з гори і, слідом за тим, видовище зникло.

„Іван прийшов до джерела і став пити. Пив і ніяк не міг напитися. Але відчув, як та вода освіжувала його нутро і вогонь, який так пік його, став угасати. Стомлений, знеможений, виснажений, він вернувся до своїх овець і вже ніколи не був таким, як був до того часу і що року, десятої пятниці після Великодня, він ходив до того джерела молитися і каятися в гріхах своїх. А коли він постарівся, то збудував тут своїми руками першу капличку і до неї стали ходити всі люди, які тільки почували щось за собою... Богато часу минуло вже, але з роду в рід, з покоління в покоління ходять десятої п'ятниці молитися сюди до святої Параскеви, аби вона простила й умила гріхи їх...

„От їдемо і ми, бо в де чому прогрішилися і дали обітниці сердечно покаятися... А каються всі так, як каявся пастух Іван, — він завжди говорив одну й ту саму свою молитву і співав одну й ту саму свою пісню... Так і тепер кождий мусить, як знає, скласти собі молитву і пісню і проказати, або проспівати її стільки раз, скільки належиться по даній обітниці...“

Дорога повертала направо і тягнулася просто в яр. Наша валка возів помалу стала спускатися в долину, на якій, як на ярмарку вже все гуло

й гомоніло. Серед яру стояла невеличка дерев'яна капличка, коло якої на високому помості з дощок, одягнуті в білі ризи сільські попи, служили молібні перед ясно освітленим свічками образом святої Параскеви—П'ятниці.

Навколо каплиці, по всій долині і ген аж по горах росташувалися безкінечними рядами вози з волами, а коло них сиділи гуртами й поодинці знеможені працею люди і, тримаючи в руках свічки, голосно молилися й співали...

Зорі в небі і свічки в долині своїм тремтючим сяйвом освітлювали тиху млу теплої літньої ночі й викликали в душі якісь чудні почування, які глибоко зворушували всю мою істоту й заставляли її тремтіти тремтінням, всієї маси народу, яка надійно чекала сходу сонця, щоб наблизитися до святої криничкі і зачерпнути з її невичерпного джерела крапелину чистої води і очиститися від гріхів щоденних...

Коли на небі заясніла світова Зірниця, юрби народу заворушилися і стали на коліна. Затихли всі і так, мовчки, зі зверненим на схід лицем стали чекати ранку...

Після того всього гомону й шуму, який всю ніч наповняв собою глибокий яр, було надзвичайно чудно чути найменьший шелест коло возів, як нагудовані воли жуйку жували, як десь у траві тоненькими голосами перекликалися пташки і починала підподьомкати перепілка...

Небо на сході зарожевілося й заясніло і на вершинах зелених гір стали червонітися перші проміні сонця. Якийсь старенький попик вийшов з калитки з хрестом і кропилом в руках і, звертаючись до схилених на коліна юрб народу, голосно виголосив:

— Цього року всіх молящих буде тільки покроплено, бо джерело в святій криничці вже виснажилося і води не вистане навіть для десяти чоловіка...

Як громом прибила ця вістка стомлені голови селянські і вони на одну мить похилилися аж до самого долу, а потім захвилювалися буряним морем і вслід за цим почувся такий громовий голос обурення, що аж земля задріжала.

— Як то не має?!... Мусить бути!... Завжди була, а тепер як же так?!...

Піп ніяково підняв до гори руку з хрестом і хотів кропити перші ряди, але вони заворушилися і посунули на каплицю, де знаходилась свята криниця... Крик і голос знявся в долині й порушив мовчанку полів. З нерухомими блідими лицями сунулися один на другого й намагалися як мога скорше дістатися до дверей каплиці, але старенький попик закрив їх собою.

Мій молитовно-урочистий настрій перетворився в чуття чогось болючо-незрозумілого і я старався як мога скорше вийти з кола цих людей, в яких так нагло було обірвано їх віру, як перед мною став знайомий мені дід і сказав:

— Куди-ж ви?... Вода мусить бути, бо джерело не могло висохти!... Чуєте, не могло...

— Звичайно, звичайно! — сказав я до нього лагідно, щоб не образити його.

Але він раптом схопив мене за руку і дико скрикнув:

— Не вірите, га!... не вірите!... не вірите!... так зачекайте трохи, зачекайте!... Люди зараз самі доберуться до неї!...

Закашлявся. Схопився руками за груди і вибухнув голосним плачем.

— Не плачте, діду! — сказав я до нього і стиснув йому на прощання руку. Він дивився на мене з очами повними сліз і шептав одне слово:

— Не вірите... не вірите... не вірите...

В той час, серед крику та шуму, почулося одне слово „Вода“ — і всі кинулися до каплиці.

Дід радісно схопився від мене і, з очами повними сліз, промовив:

— Дяка тобі Господи, що зглянувся на нас і не забув нас!...

Я скористався його хвилевою радістю і зараз-же пішов від ньогс. Вже аж на дорозі, я чув від людей, що у Святій криничці нове джерело забило...

...А в глибокім яру звучали радісні пісні, від яких по широких полях розлягався веселий гомін...

1921 року, 16. липня, м. Теребовля.

Скарби віків.

Важко буде сказати — скілько літ, скілько зим і, навіть, скільки віків стоять звалища старого Сатанівського замку. Де хто зі старих людей переказує, що він будувався ще тоді, як на Вкраїні литовські князі панували. Так воно, чи не так, але про давне похождення цього замку, свідчить його будова, бо одним однісенька ціла башта, в якій колись була головна замкова брама, ще й досі вражає незвиклою величчю своїх кремезних стін. Мовчки стоять старі стіни, тихо хлюпощуться коло них каламутні хвилі Збруча і ніхто не знав тієї таємниці, що заховалася в нідрах землі, під замковими звалищами. Спить далека минувшина і тільки часами в сумній пісні, або казці дивовижній обізветься й заговорить дивно. Чув, як вустами старого мелника промовляла вона до мене і ніколи не забуду її голосу.

Тоді була глибока тепла осінь і нитки „бабиного літа“ стрясалися громовими гарматними вибухами, які наповняли собою спустошені подільські поля. — Були такі, що вірили в свою правду і боролися за неї, а разом з ними був і я. — Після того, як над Збручем прокотилась перша хвиля боротьби, я селянським драбиняком повертався до лона рідної землі, за якою так наболіло моє серце і натужилася душа.

Вертався з новими думками і новими надіями, бо здавалося, що кінець братовбивчої війни вже недалекий і що час спочивку наближається... Мовчки дивився на запилені рудою порохнечою сірі стерні і милував своє око барвами осінніх квіток, які росли на берегах тієї безщасної ріки, що розділила на двоє один нарід і перетягла між ним нитку того дрібязкового роздору, який пересходжав нам „одностайно встати, кайдани порвати"...

Дядько, що віз мене, був звичайним собі селянином, який на все дивився з точки погляду власної користи і, нічого дивного, що в розмові зі мною про необхідність боротися за своє визволення, він з хитрою ухмілкою, сказав: „З Миколою була монархія, з Троцьким—анархія, а з оцим всим—від броду до броду... Товчуться на цьому нещасному Збручу, тай товчуться, а що для нас з отих всіх партій хороших?"...

І скаржився, і нарікав—довго, скучно й одноманітно, як скаржаться й нарікають ті всі, що при нагоді охоче йдуть „за повстанцями" проти всіх урядів і здобутки своїх „перемог", коли не пропивають гуртом, так поодинці закопують у землю... І тільки одним зацікавив мене цей дядько, — це своєю дивовижною вірою в „усякі чудні діла", як то він сам казав: „Світ наш, як яблуко. Бог великий з усіх боків бачить його, а ми наче комашки перед ним маленькі... Лазимо, клопочемося, грішимо собі, а він те все на карб бере та міру терпіння наповнює... Коли-ж та міра сповнюється в щерть, тоді й починається кара"...

Я тільки потакував йому, бо переконати його в тому, що життя людське в де чому й від самих людей залежить, — було годі.

На обрії знялася димова хмара. Дядько глибоко зітхнув і промовив:

— Так їм і треба, клятім! Нехай не зачіпають того, що не клали!...

— Про що це ви? — спитався я його.

— Та... той... Сатанів горить...

— Так що з того?

— Нічого! Так завжди буває, як тільки хто небудь зачепить старе замчище...

Що-ж то за замчище таке?

— Старе... З давних часів стоїть... Там скарби заховано...

— Які скарби?

— Дуже дорогоцінні...

— А ви не знаєте, хто заховав їх там?...

— Я не знаю, але є такі, що знають... байдужим голосом промовив він, дістаючі з кешені кисета з тютюном.

Згорнувши цигарку, він помалу закурив її, затягнувся разів зо два, сплюнув і став говорити далі:

— Був, кажуть, такий князь, який усе своє життя воював з ворогами, та всяке добро стягав до себе і закопував його в глибоких льохах цього замку, щоб потім поділити його між своїми людьми...

— На що-ж то йому було потрібне?

— Певне хотів, щоб усім добре жилося...

— Цікаво! — сказав я. — А чи не могли-б ви порадити такого чоловіка, який росповів-би мені про це все більш докладно?...

— Гм... — мугикнув він. — Порадити я можу, але що мені з того?...

Я зрозумів, про що він натакав, бо його хитрі очі встиг уже гаразд вивчити.

— Горілку ви пете? — спитався я.

— Як усі пють, так чому мені не пити?... Одна біда, що нема чого пити...

— Я маю пляшечку гіркої, — сказав я, — так заїдьмо до такого чоловіка, відпочнемо

трохи, випємо по малесенькій, а на ніч далі потягнемся...

— Нехай буде й так, хоч воно було-б ліпше вже й заночувати... Заїдемо до старого мелника, а він вам і роскаже... — згодився дядько.

Битий білим камінем шлях загнувся дугою в бік і круто йшов у низ просто до Сатанова. Важкий драбиняк сам собою покотився і коні побігли так, що тільки гриви розвівалися. Переїхали коло жидівського окописька з усохлими й зчорнілими тополями і поїхали між якимись мурованими парканами, з-за яких визирали пожовклі дерева садів та здоровезні, круглі, як решета, голови сонешників, над якими метушливо літали зграї ситих горобців.

В'їхали в містечко і вузенькими вуличками поїхали до млина. Але вже по дорозі почули, що млин сьогодня згорів з якоїсь невідомої причини. Я вже думав вертатися вазад, думаючи, що мелникові тепер не до розмов, але дядько тільки чмихнув: — Отакої! Та-ж той млин панський і мелник тільки служив там!...

Обминаючі величезні муровані згарища від млина, який стояв на самісенькім Збручу, недалеко звалищ старого замчища, ми проїхали коло старої башти і виїхали на широкий вигін, серед якого стояла одним однісенька маленька хатина. Коло хатини стояв старий дідусь у свиті й шапці і здивовано придивлявся до нас.

— Слава Богу! — привітався я.

— На віки слава! — озвався дідок. — Що скажете добрі люди?...

— Відпочити заїхали до вас! — сказав на те дядько.

— Е, який там відпочинок у моїй хаті! — почухався дід у потилиці. — Тісно, темно, не прибрано... Баба кукурудзу теребить...

— То нічого, діду! — заговорив уже я. — Ми на пів годинки всього... Перекусимо трохи і поїдемо далі...

— Коли так, то прошу до хати! — сказав нарешті дід.

Ми всі разом увійшли в хату. На нас дихнуло пахом сушених грибів, гнилих гарбузів і кукурудзи. Зігнута постать жінки стояла коло стола і пересипала з ґарнця мак у миску. Побачивши нас, вона помалу поставила ґарнця на землю і повернула до нас своє зморщене лице. Довго приглядалася до мене і ніяково вимовила:

— Навіть сісти нігде не має...

Взяла брудну стирку й заходилася стирати лаву.

— Дай-но гостям перекусити що небудь! — сказав дід до баби.

— Хліба з маслом хіба, бо більш нічого не маю... — затурбувалася баба.

Спасибі, бабусю! — сказав я. — Не клопочіться так...

Через хвилину на столі вже лежав бухінець свіжого хліба й миска з маслом, а ми всі розсілися коло стола і взялися „підвічіркувати".

Моя пляшечка з гіркою зробила велике враження не тільки на дядька, але й на старого мельника, який уже після другої чарки згодився росповісти мені про ті чарівні скарби. Я швиденько налив йому третю чарку, він випив і зачав оповідати:

„Старий Сатанівський замок виріс тоді, як у славнім Луцьку сидів литовський князь Гедимін. Цей князь підбив під себе Україну і звільнив її від усіх ворогів лютих. Порозганявши їх на всі боки, він постягав з них данину і задумав свою велику державу збудувати. Клопотався він усе своє життя, турбувався дуже, замки скрізь будував та сили свої зміцнював. Для народу та-

кож добрий був, бо знав, що вони його будуть любити, то він все, що тільки захоче, зробить...

„Однаково, не встиг він ще й почати будувати оту свою велику державу, як прийшла до нього його смерть. Вміраючи, він довго думав, що йому робити з тим усім добром, яке він настягав для цеї справи, а нарешті вирішив його заховати в глубоких льохах свого Сатанівського замку, який тоді найміцнійшим був, і закляв його на незлічені сотки літ, аж до того часу, заким не з'явиться такий чоловік, який зможе збудувати таку державу, як то він думав... До того-ж часу ніхто не смів наблизитися, щоб вогонь не скарав...

„Скоро він помер, як про ті скарби розійшлася скрізь по світу така чутка, що їх може здобути всякий, аби тільки добру зброю мав... І посунули на Сатанів Турки, Татари, Ляхи і так усякі ворохобники, але ніхто з них не міг дістатися до тих льохів, бо зараз-же розпочинався пожар...

„Довго домагалися вороги свого, не раз і не два горів Сатанів, але скарби ті лежали і часу свого ждали. Розуміли вороги, що не сила здобути їх силою і стали на всякі хитрощі пускатися. Як запанували над Сатановим королі польські, то щоб поживитися тим добром, стали удавати з себе великих добродіїв для народу і дбали за цілість і міць самого замку. От, як що бачили оту башту, що ще стоїть цілою, так можете собі уявити ту дбайливість, бо її один король будував і там навіть написано по латинськомуназвисько того короля, який Болеславом, чи що таке, називався...

„Нічого з того всього не вийшло, бо королі ті свою державу будували, а скарби ті для нашої держави призначалися. Довго вони ломали собі голову над тим, що з цим робити, та вже

спільно з Москалями, вирішили пильно стерегти нашого народу, щоб часом не народився такий, щоб не скористався тими скарбами. Не згинула ця згода й потім, як була Австрія і Росія, бо вони також тут кордон зробили і війська свого богато настановили, щоб воно стежило за всім...

„Якось приїздили з Москви одні пани з царським показом дістатися до скарбів, але коли докопалися до одного льоху, так Сатанів зараз-же й почав горіти і горів так страшно, що вони мусіли покинути свою роботу...

— Ну, а від чого млин згорів? — спитався дядько.

— Певне від того самого... — відповів дід. — Тут позавчора ще Москалі були і щось там таке робили на замчищу... шанці копали і до льоху докопалися... Дістали навіть щось там звідти в пляшці, але млин так зараз і запалився, бо він найближче стоїть...

— Ну й що-ж далі? — допитувався дядько.

— Нічого... Повтікали всі на Проскурів, а на другий день наші прийшли...

— А наші ще не пробували добувати тих скарбів? — спитався вже я.

— Нехай, краще, не пробують!... — махнув дід рукою. — Як прийде час, то все те добро само на верх вийде!..

— Звідки-ж ви знаєте?

— Знаю, бо таке закляття дано! — сказав поважно дід до мене і встав з лави.

— Цікава казка, але трудно знати, для чого вона... — промовив я.

— Думайте собі, як хочете! — сказав дід.

Дядько ніяково заморгав очами, якось чудно всміхнувся і пробубонів:

— Все для держави і для держави!... А того, щоб між народом розділили, ніхто й не скаже!...

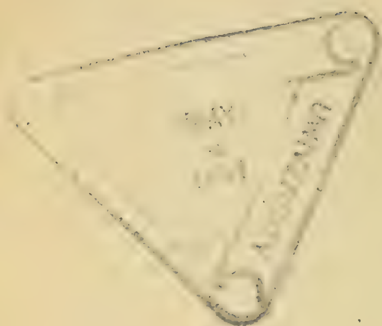
Я бачив, що на дядька ця казка не справила ніякого враження і мені сердечно було жаль старого, як він сумно дивився на хитре лице дядька, а на його вустах була гірка думка не то образи, не то огиди.

Щоб перервати незручну мовчанку, я встав, попрощався і вийшов на двір. Сонце вже заходило і його червоно-кріваві проміні золотили верх старої башти, яка гордо підносилася в гору над всіми будинками і сміливо тягнулася до блакитного українського неба.

— Думайте собі, як хочете... — згадав я слова старого діда і відчув у своїй душі щось таке чудне, чого ніяк не можна було назвати ні радістю, ні спокоєм. — В моїй душі була молитва до того Великого, що спочиває в споковічних руїнах нашої минулої слави...

1921 р., 1 VII. Тернопіль.

ЗМІСТ:

Клим Поліщук.

Вийшли з друку:

„Далекі Зорі“, нариси й оповідання. Житомир, 1914 в — во „Стерні“.

Співи в полях, поезії з військового записника Валк (Л... ляндський), 1917 р., в — во „Український Гол...

Серед могил і руїн, нариси й оповідання з часів вели... війни. Київ, 1918 р., в — во „Серп і молот“.

Поезії, книжка перша. Київ, 1919 р., накладом М. Гуцкі...

Тіни минулого, волинські леґенди, кн. перша. Київ, 191... в — во „Сяйво“.

На порозі, революц. оповід. Київ, 1919 р., в — евид. (Нак... в кількости 23.000 пр. спалено „деникинцям...

Звуколірність, поезії, кн. друга. Станиславів—Колом... 1921 р., в — во „Бистриця“.

Червоне марево, нариси й оповід. з часів Револю... Львів — Київ, 1921 р., в — во „Нові шляхи“.

Скарби віків, українські леґенди. Львів — Київ, 1921 в — во „Русалка“.

Друкуються:

Душі вічні, волинські леґенди, кн. друга.

Серед темряви, нариси й оповідання з волинського родного життя.

Отаман Зелений, роман повстанчого руху 1918 — 20 р... на великій Україні. Частина перша.

Роспята душа, оповід. з лотиського життя.

Весєле в сумному, сатиро-гумористична збірка.

„Воєнко“, оповідання з часів Революції на Поліссю.

Готуються до друку:

Мінори, поезії, кн. друга.

Отаман Зелений, частина друга.

Манівцями, нариси й оповідання з часів Революції н... Україні.

Золоті зернятка, збірка оповідань для дітей.

Проти течії, збірка статей про мистецтво на тлі укр... ського політично-громадського життя.

